

Literatuur: boeken

Abel, Ernest L. and Barbara E. Buckley. *The Handwriting on the wall. Toward a sociology and psychology of graffiti.* Westport, Connecticut/London 1977, Greenwood Press. (Contributions in sociology 27). 156 p.; f 55,65; ISBN 0-8371-9475-X.

In het grootste deel van dit boek schenken de auteurs aandacht aan de beweegredenen van mensen om korte anonieme teksten te schrijven op de muren van toiletten. Zij constateren, op grond van gepubliceerde en door henzelf opgetekende graffiti uit de Verenigde Staten, dat uit de opschriften overwegend een preoccupatie met de uitwerpselen en de seksualiteit naar voren komt. Aan de hand van psychologische literatuur, in het bijzonder het werk van Freud en verslagen van psychologische experimenten, geven zij hiervoor enkele verklaringen. Zo zou de scatologische thematiek voortkomen uit het onbewuste verlangen te spelen met de eigen faeces, of omgekeerd juist uit de angst zich te bevuilden. Opschriften waarin verschillende vormen van seksueel gedrag ter sprake komen, meestal op humoristische wijze, zouden dienen als uitlaatklep voor, vaak daarmee samenhangende, angsten en agressieve gevoelens. Graffiti met een homoseksuele inhoud zouden daarnaast ook dienst doen als middel om contacten te leggen. Door enkele auteurs is tussen het relatief geringe aantal graffiti maar relatief hoge aantal asbakken in damestoiletten een direct verband gelegd: vrouwen zouden zich vooral door op deze plaats te roken van psychische spanningen bevrijden. Naast deze psychologische verklaringen vermelden de auteurs enkele studies die graffiti beschouwen als een afspiegeling van de heersende opvattingen in een land of aan een universiteit. In het laatste hoofdstuk gaan de auteurs kort in op de graffiti die in het begin van de jaren zeventig in Amerikaanse steden verschenen, en die nu ook in Nederland te zien zijn. Het gaat om tekeningen en signaturen die met viltstift of verfspuitbus zijn aangebracht op zichtbare plaatsen op buitenmuren, schuttingen of in metrostations. Door sommigen worden deze graffiti beschouwd als een vorm van vandalisme, door anderen als volkskunst. Zij werden gemaakt door jongeren uit lagere sociaal-economische milieus, en zij beoordeelden elkaars prestaties naar het aantal graffiti dat iemand maakte, het risico dat hij gelopen had, en de stijl van de tekeningen.

Na een hoogtepunt in 1972-1973 verdween dit type graffiti in de Verenigde Staten; de auteurs schrijven dit o.a. toe aan de toegenomen efficiëntie van de schoonmakers. Daarnaast bleven soortgelijke opschriften, ook namen en initialen, bestaan; deze hebben echter een andere functie. Door leden van jeugdbendes worden zij gebruikt om hun gebied af te bakenen. Op grond van de verspreiding van deze tekens is het mogelijk de terreinen van de verschillende jeugdbendes in een stad in kaart te brengen. - J.H.

Arens, W. Zie: *Nederlandse volkskundige bibliografie.*

Arnold, James. *Farm waggons and carts.* Tweede druk. Newton Abbot, London, North Pomfret (VT), Vancouver 1978, David & Charles. (Eerste druk 1977). 144 p., 125 tek., 3 tab., 1 krt.; f 31,-; ISBN 0-7153-7330-7.

In een eerder boek, *The farm waggons of England and Wales*, heeft Arnold een beschrijving gegeven van de verschillende (vierwielige) oogstwagens in genoemd gebied. In dit boek heeft hij daaraan de andere in de landbouw gebruikte wagens en karren (vier- en tweewielige) toegevoegd. Behalve tekeningen van de beschreven typen geeft hij een typologie met een (globaal) verspreidingskaartje, een algemene beschrijving van de onderdelen van de wagens en karren met een tabellarisch overzicht van de in de verschillende landstreken gebruikte termen en een beknopt hoofdstuk over de aanspanning. – J.J.V.

Baader, Ulrich. *Kinderspiele und Spiellieder.* Tübingen 1979, Tübinger Ver. für Volkskunde E.V. Schloss (Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen hrsg. von H. Bausinger u.A. Bd. 46 Tl. I + II). I. Untersuchungen in württembergischen Gemeinden. 345 p., 2 krt., talr. tab. en graf. II. Materialien: Kinderspiellieder und Abzählreime. 373 p., talr. muziekvoorbeelden.

Wat, hoe en waar spelen kinderen tegenwoordig? Wat is er veranderd vergeleken met vroeger en hoe komt dat? Om deze vragen althans voor Württemberg te beantwoorden heeft Baader in 1960 en 1972 op scholen in ca. veertig steden en dorpen een onderzoek ingesteld. Hij hanteerde hierbij een combinatie van tot nu toe gebruikte onderzoeksmethoden: systematische passieve observatie enerzijds en anderzijds vragenlijsten die hij met de kinderen, liefst bij afwezigheid van de klasseleraar, doorwerkte. Hij heeft zijn onderzoek aangevuld met materiaal uit scripties van kweekschoolleerlingen, daterend uit de periode 1952-1975, en informatie van vijf zegslieden. De algemene conclusie is dat kinderen nog wel evenveel spelen als vroeger, maar dat de aard van de spelen veranderd is. Een vergelijking van de gegevens uit 1972 met die van 1960 toont duidelijk aan dat er een teruglopende tendens is in het beoefenen van de traditionele spelen, de kring- en rijspelen. De oorzaak hiervan is volgens Baader vóór alles plaatsgesprek: de speelsituatie op schoolterreinen is ondanks wettelijke voorschriften meestal bedroevend. Andere redenen zijn: de invloed van tv-uitzendingen (Robin Hood, Tarzan, Superman), de invloed van de speelgoedindustrie die via intensieve reclamecampagnes modespelen zoals hoela-hoep, frisbee en klik-klak introduceert die overigens nooit lang standhouden, de invloed van de vrijetijdsindustrie die voor de groeiende vrije tijd van de volwassenen in toenemende mate 'familiespelen' aanbiedt die weer tot echte kinderspelen kunnen uitgroeien (badminton, cricket, minigolf). Het prestatiegerichte spelen wint steeds meer terrein: balspelen, fietsen, zwemmen, vroeger nauwelijks aan regels onderworpen, wordt tegenwoordig bijna uitsluitend in wedstrijdvorm beoefend. Opvallend is de integratie van de geslachten: elastiek-twist, vroeger domein van de meisjes, wordt nu ook door jongens gespeeld; indiaantje, cowboy, rover en agent, jagerbal en zelfs voetbal zijn voor meisjes beslist geen taboe meer. Baader geeft in deel I een uitvoerige historische inleiding tot het kinderlied en -spel. Deel II bevat 135 liederen, tijdens de laatste twintig jaar in Württemberg opgetekend, met hun melodische en tekstvarianten, en 338 aftelrijmen. – M.v.D.

Bauwens, Jan. Zie: Peeters, K.C.

Bedal, Konrad. *Historische Hausforschung. Eine Einführung in Arbeitsweise, Begriffe und Literatur.* Münster 1978, F. Coppenrath Verlag. (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland, hrsg. v. d. Volksk. Komm. f. Westfalen 8). 186 p., waarvan 32 met tek., plattegr., enz. en 32 met foto's; DM 26,-; ISBN 3-920192-36-2.

Bedal heeft zich sinds enkele jaren, in het bijzonder door zijn boek over de landelijke bouwkunst in Sleeswijk Holstein (V.B. 5 (1979), p. 122), doen kennen als een misschien wat eenzijdige, maar wel bijzonder betrouwbare en nauwkeurige onderzoeker. Zijn specialisme, dat hem intussen heeft geleid naar het directoraat van het openluchtmuseum in Bad Windsheim, ligt ook ten grondslag aan dit nieuwe boek, dat een beknopt maar voortreffelijk overzicht geeft van de geschiedenis van het huisonderzoek, van de belangrijkste bronnen en de daarmee samenhangende problemen, van de verschillende onderdelen van het huis, de ruimten waarin het wordt onderverdeeld, hun functie en sociale betekenis, en van de ontwikkeling van het hallenhuis en de verwarmde kamer (Stube), die in de geschiedenis van het huisonderzoek een belangrijke rol hebben gespeeld. Elk van deze onderwerpen is bovendien voorzien van een uitvoerige kritische bibliografie die bijna tot aan de verschijningsdatum van het boek doorloopt, en, voorzover het de verschillende onderdelen van het huis betreft, van verduidelijkende tekeningen en foto's. Overigens is het belang voor een Nederlandse lezer bij dit laatste (en omvangrijkste) deel van het boek minder groot, aangezien de schrijver zich beperkt tot Duitsland en aan de specifieke problemen van het Nederlandse huisonderzoek en de literatuur daarover nauwelijks aandacht besteedt. Ook bij de begrenzing van zijn onderwerp heeft hij zich strikte beperkingen opgelegd. Hij besteedt wel aandacht aan de functionele en sociale aspecten van het huisonderzoek, maar gaat niet verder in op de verwechting met de economische en sociale omstandigheden en de samenhang met andere cultuurverschijnselen. – J.J.V.

Beitl, Klaus. *Volks Glaube. Zeugnisse religiöser Volkskunst.* Salzburg/Wien 1978, Residenz Verlag. 160 p., 51 ill.; DM 42,50; ISBN 3-7017-0201-2.

Het boek bevat een nogal willekeurige verzameling foto's van voorwerpen uit de sfeer van het volksgeloof en de religieuze volkskunst (o.a. afweermiddelen, ex-voto's, houten beelden, schilderstukken) overwegend uit Oostenrijk en vooral uit de achttiende en negentiende eeuw. Bij iedere foto staat een verklarende tekst, waarin kort ingegaan wordt op de betekenis en functie van de voorwerpen; een nauwkeurige beschrijving van ieder voorwerp staat in een aparte bijlage. In de inleiding gaat de auteur kort in op het begrip volksgeloof, op de geschiedenis van de religieuze volkskunde, en op de plaatsen waar men de genoemde voorwerpen maakte (thuis, in fabriekjes en in kloosters). Hij wijst op de visies op de aard van de religieuze volkskunst (enerzijds als een verlaat overnemen van officiële kerkelijke vormen, anderzijds als een op eigen wijze daaraan gestalte geven), en hij geeft een overzicht van de verschillende soorten voorwerpen die tot de religieuze volkskunst gerekend worden. – J.H.

Beutel, Michael [mit] Ina Maria Greverus, Rosemarie Schanze, Edelgard Speichert [und] Heide Wahrlich. *Tourismus. Ein kritisches Bilderbuch.* Bensheim 1978, Päd.-Extra-Buchverlag. VIII, 255 p. waarvan 192 met ill.; DM 19,80; ISBN 3-921450-46-2.

Het boek is de neerslag van een tentoonstelling over *Aspecten van het onderzoek naar het toerisme* van het Institut für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie van de Universiteit van Frankfurt. Het overgrote deel van de bladzijden bestaat uit foto's,

fotocollages, teksten, grafieken en tekeningen die samen de tentoonstelling vormden, uit een literatuurlijst en uit de verantwoording van het afgebeelde materiaal. De 39 bladzijden die over zijn gebleven voor de begeleidende tekst zijn verdeeld over vier hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk (p. 194–203) geeft *Rosemarie Schanze* een zeer globaal overzicht van de geschiedenis van het reizen sinds Marco Polo en van de daarachter liggende motieven. In het tweede hoofdstuk (204–215) laat *Heide Wahrlich* zien hoe ontwrichtend het massa-toerisme kan werken op de sociale structuur van ontwikkelingslanden, waar dan nog bijkomt dat de economische voordelen grotendeels afvloeien naar de industrielanden, dat de rest in de handen komt van een kleine groep en dat het in de praktijk gebruikt blijkt te worden als een politiek pressiemiddel. Als voorbeelden geeft ze Spanje en vooral Kenia. Als voorbeeld van een land met een veel evenwichtiger economische opbouw stelt ze daar Tanzania tegenover. In het derde hoofdstuk (216–223) vraagt *Michael Beutel* zich af in hoeverre de toerist door de reclame beïnvloed wordt. Hij komt niet veel verder dan het vermoeden dat dat zeker het geval is en dringt aan op een eerlijke voorlichting. In het vierde hoofdstuk tenslotte (224–232) pleit *Ina Maria Greverus* voor een opvoeding van de toerist met als doel het vergroten van de communicatie tussen verschillende culturen, iets waarvan met het huidige op consumptie gerichte toerisme maar bitter weinig terecht komt. Het komt mij (ook om die laatste reden) voor dat zij met dit sympathieke doel aan de oorzaken van het toerisme en dus ook aan de mogelijkheden om het een ander karakter te geven, volstrekt voorbijgaat en dat zij en Beutel er beter aan hadden gedaan de hun toegemeten ruimte te gebruiken voor het geven van enig inzicht in het ontstaan en de functie van het verschijnsel in onze samenleving. Tenslotte is dat trouwens ook het eigenlijke doel van onze wetenschap. – J.J.V.

Das Bild vom Bauern. Vorstellungen und Wirklichkeit vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Berlin 1978, Museum f. Deutsche Volkskunde. (Schriften des Museums f. Deutsche Volkskunde 3). 160 p., talrijke ill.; DM 14,25 (+ 2).

Het boek, dat als catalogus gediend heeft bij een tentoonstelling in het Museum für Deutsche Volkskunde van medio 1978 tot medio 1979, bevat een groot aantal afbeeldingen en teksten uit de zestiende tot en met de twintigste eeuw die een beeld geven van de Duitse boer zoals deze door de andere groepen van de bevolking gezien werd en wordt. In een begeleidend commentaar wordt dit beeld afgezet tegen de sociale en economische werkelijkheid. De commentaren zijn van Theodor Kohlmann (inleiding), Heidi Müller (16e–17e eeuw), Ulrike Zischka (18e eeuw), Wolf-Dieter Könenkamp (19e eeuw) en Burkhard Lauterbach (20e eeuw). Ondanks hun beknoptheid en het ontbreken van literatuurverwijzingen geven ze, voorzover ik dat kan beoordelen, een goede indruk van de verschuivingen in het oordeel over de boer in de loop van de eeuwen en van de grote verschillen tussen beeld en werkelijkheid. – J.J.V.

Blok, Anton. *Antropologische perspectieven.* Muiderberg 1977, Coutinho. 169 p., 5 ill.; f 17,50; ISBN 90-6283-508-2.

Blok schetst de ontwikkeling van enkele fundamentele begrippen en benaderingswijzen in de antropologie. Hij doet dat in hoofdzaak aan de hand van een kritische bespreking van de belangrijkste antropologische literatuur. Het eerste hoofdstuk gaat over de participerende waarneming, de tot dusver kenmerkende methode van de antropologie (p. 19–46). De andere hoofdstukken zijn gewijd aan het holistisch perspectief (49–69), het

vergelijkend perspectief (73-91), aan het begrippenpaar primitief en geciviliseerd (95-117), aan het ontwikkelingsperspectief (121-145) en de theorievorming (147-153). Blok probeert de ontwikkelingen binnen de antropologie in verband te brengen met de voortdurend veranderende machtspositie van de westerse landen in de negentiende en twintigste eeuw. Erg dwingend lijkt dat verband echter niet te zijn.

Het is opvallend hoe vaak in de antropologie dezelfde (waan)ideeën en verlangens zijn gekoesterd als in de volkskunde. Zo treft men ook bij antropologen de romantische opvatting aan dat 'primitieve' maatschappijen statische eenheden waren die pas gingen veranderen door moderne westerse invloeden. Ook bij hen voortdurend het gevoel dat het vijf voor twaalf is. De tegenstelling *Gesellschaft/Gemeinschaft* heeft ook bij hen geleid tot een idealisering van het leven in kleine plattelandsgemeenten, terwijl thans, evenals in de volkskunde, de aandacht sterk gericht is op het processuele karakter van de cultuur (Elias). Naar-dergelijke parallele ontwikkelingen in de volkskunde wordt in dit boekje niet verwezen. - A.J. Dekker.

Bouwmeester, Nic. *Zo was het in Lisserbroek*; samengest. door A. Donker, fotogr. verz. door M. Doedes. [Lisserbroek] 1978 [te bestellen bij A. Donker]. VIII, 176 p., tal van foto's; f 25,-.

Dit boek is een foto-leesboek van Lisserbroek van vroeger. Circa 200 mensen droegen hun steentje bij aan de totstandkoming ervan door foto's te leveren of verhalen beschikbaar te stellen. Daarnaast is gebruik gemaakt van literatuur. Het boek is in vijf hoofdstukken verdeeld: ontstaan van Lisserbroek, Lisserbroek als veenderij, Lisserbroek als bloembollentuin, ontwikkeling tot dorpsgemeenschap, en Lisserbroek anno 1977. - J.J.-v.P.

Bree, J. de, [en] J. van Ham. *Zuidbevelandse klederdrachten. Süd-Bevelands Kleidertrachten*. Middelburg 1977, Den Boer. (Zeelandreeks 6). 84 p., talrijke ill.; f 12,50; ISBN 90-70027-577.

Een zeventigtal zwart-wit foto's, vooral ansichtkaarten, geeft een beeld van de kleding van mannen, vrouwen en kinderen op Zuid-Beveland vanaf ongeveer de eeuwwisseling tot 1960. De foto's tonen de verschillen tussen de protestantse en katholieke dracht, en die tussen de uitgaans-, werk- en rouwkleding. In de korte inleiding wijzen de auteurs er o.a. op dat de klederdracht steeds verandert; enkele foto's laten dit zien. Van enige sierraden (o.a. oorijzer, halsknopen, gespen) en draagmesjes, meest uit de negentiende eeuw, zijn afzonderlijke foto's opgenomen. Tegelijk met de Nederlandse tekst van inleiding en onderschriften werd ook een Duitse vertaling afgedrukt. - J.H.

Brongers, Georg Alfred. *Van gouwenaar tot bruyère pijp*. Amerongen 1978. 168 p., veel ill.; f 38,-; ISBN 90-6017-7215.

Anders dan men op grond van de titel zou verwachten, gaat dit boek over alle aspecten van het roken. Behalve de ontwikkeling en vormgeving van diverse pijpen in heden en verleden komen namelijk ook de volgende zaken aan de orde: de ontdekking en het gebruik van de tabak door de Europeanen, accessoires van de pijp (tabaksdoos, kwispedor, pijpstaander en -stopper enz.), de ontwikkeling in het vuurmaken ten behoeve van het roken (tondeldoos, vuurslag, lucifer) en andere gebruikswijzen van de tabak (snuif- en pruimtabak, sigaar en sigaret). De nadruk valt in dit boek vooral op de vormgeving van de rookattributen. - J.J.-v.P.

Daem, Marcel. *Van baardemaker tot barbier (Gentse chirurgijn-barbiers)*. Met bijdrage van Dr. Leon Elaut. 'Kanttekeningen bij het Sekretenboek van een Gents chirurgijn-barbier'. Brussel 1976, Aurelia books. (Aureliae folklorica 9). 170 blz., 26 tek., 15 foto's, 1 plattegrond, 1 bijl.; f 70,-.

De gegevens over de Gentse barbiers en chirurgijn-barbiers die in de bestaande literatuur over de middeleeuwse ambachten en neringen zijn opgenomen, zijn onvolledig. Daem voegt op grond van bronnen als het stedelijk archief van de nering 'chirurgijn-barbiers' en het Medisch College, voorwerpen uit musea, zegslieden en literatuur nieuwe gegevens toe.

Het boek valt uiteen in twee delen. In het eerste deel schetst Daem de historische ontwikkeling, waarbij vier belangrijke aspecten naar voren komen. Daem gaat in op de bakermat van het beroep (de baardemaker als scheerder, heilkundige en instrumentmaker), de precorporatieve organisatie, de organisatie van de nering chirurgijn-barbiers, en het kappersberoep in de negentiende en twintigste eeuw (personeel, salon, haartooi, volkse haardracht, baard en snor, uithangtekens, adreskaarten, verenigingsleven, volkskunst). In het tweede deel van het boek behandelt Daem de volkskundige aspecten zoals volksgeneeskunde (aderlatingen, almanakken, gezondheidsvoorschriften, stadsverordeningen tegen wandelaars en kwakzalvers, chirurgie en markttooneel, zwarthandelaars), gebruiken in beroep en verenigingsleven (wapenschild, kenspreuken, geloofspraktijken, feeststoet 1767, teerfeest, dopen, bekken, uithangtekens), het haar, de baard en de barbier in de Gentse Volkstaal. Elaut analyseert het Sekretenboek van een Gentse barbier-chirurgijn, een verzameling van 38 artsenijbereidkundige recepten, waarvan de meeste bedoeld zijn om pestbesmetting te voorkomen. Na elk hoofdstuk volgt een literatuuropgave. Samenvattingen in het Frans, Duits en Engels. Achterin in het boek is een bijlage met voorbeelden van kapsels van mannen en vrouwen in de negentiende eeuw opgenomen. - M.v.Z.

The damned art. Essays in the literature of witchcraft. Edited by Sydney Anglo. London, Henley and Boston 1977, Routledge and Kegan Paul. 258 p.; £ 8,50; ISBN 0-7100-8589-3.

Deze bundel bevat tien studies over demonologische werken uit de vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw, waar weliswaar vaak als bron naar verwezen wordt, maar waarvan inhoud en betekenis over het algemeen onvoldoende zijn bestudeerd. *Sydney Anglo* toont met vele voorbeelden aan dat de auteurs van de 'Malleus Malificarum' (1486-87), Jakob Sprenger en Heinrich Kramer, geen grote denkers waren. Hun redeneringen vertonen veel denkfouten en tegenstrijdigheden (p. 1-31). *Peter Burke* meent dat er een causaal verband bestaat tussen de opkomst van de renaissance en de toename van de heksenprocessen. Enerzijds gaat men beseffen tot welke grote prestaties het individu in staat is op het gebied van kunst, wetenschap, maar ook magie, anderzijds leidt de belangstelling voor de klassieke oudheid ertoe dat men geconfronteerd wordt met haar geloof in goden en demonen waardoor men deze als een universeel en reëel verschijnsel gaat zien. Ter illustratie van het heksengeloof van een humanist analyseert hij het geschrift 'Strix' (1523) van Gianfrancesco Pico della Mirandola, een gesprek tussen vier personen: een scepticus, een geleerde humanist, een rechter en een heks. Aan het slot is de scepticus van al zijn twijfels aan het bestaan van heksen genezen (32-52). *Christopher Baxter* betoogt dat Johannes Wier ten onrechte vaak als de bestrijder van het heksengeloof wordt beschouwd. Volgens hem richt Wier zich echter in zijn 'De Praestigiis Daemonum' (1563) in de eerste plaats als protestant tegen het katholieke geloof. Dit verklaart waarom Wier

aandacht. De verdienste van zijn boek is dat hij daarvoor ruim gebruik heeft gemaakt van historische bronnen en van de betekenis van namen en benaming als historische bron en zich niet heeft beperkt tot een synchronische beschrijving. Zijn boek is daardoor een model geworden voor de beschrijving van een cultuur als historisch proces. – J.J. Voskuil.

Flanagan, Cathleen C. and John T. Flanagan. *American folklore: a bibliography, 1950–1974.* Metuchen N.J. etc. 1977, The Scarecrow Press. 406 p.; f 47,75; ISBN 0-8108-1073-5.

Bibliografie van publicaties over volksgeloof, -verhaal, -lied, -rijm, -raadsels en -taal, verschenen in de Verenigde Staten van 1950–1974, voorzien van een auteursregister en een systematisch onderwerpenregister. – J.J.S.

Flanagan, John T. Zie: Flanagan, Cathleen C.

Folklore in the modern world. Editor: Richard M. Dorson. Den Haag/Parijs 1978, Mouton. (World Anthropology). XI, 364 p.; DM 78,-; ISBN 90-279-7740-2.

Deze bundel bevat 22 artikelen die bestemd waren voor een door Dorson georganiseerde conferentie, gehouden op 28–30 augustus 1973 te Bloomington vóór het negende congres voor antropologie en etnologie te Chicago. Het thema van deze conferentie was de volkskunde in de moderne post-industriële samenleving. De artikelen die op het thema betrekking hadden zijn in het eerste gedeelte van de bundel (p. 3–218) in vier groepjes ondergebracht: stad, ideologie, massamedia en industrialisatie. De overige artikelen staan in het tweede gedeelte (221–343).

In een inleidend artikel schetst *Dorson* de toenemende belangstelling van de volkskunde voor de eigentijdse cultuur, in het bijzonder voor de invloed van de industrialisering en massamedia hierop (11–51). Dit artikel verscheen eerder in 'Folklore and Fakelore' (1976), p. 33–73.

Deel I. Stad: *Carla Bianco* onderzoekt de veranderingen in de cultuur van Italiaanse immigranten die in 1882 het dorp Roseto (Pennsylvania-VS) stichtten, genoemd naar het gelijknamige Italiaanse dorp waar zij vandaan kwamen. De bevolking bestaat thans voor 95% uit nakomelingen van deze immigranten. Hun cultuur vertoont vele overeenkomsten met die van het Italiaanse Roseto – sommige delen van de cultuur, o.a. verhalen en balladen, zijn in Amerika beter intact gebleven – maar er zijn ook grote verschillen waarneembaar, vooral bij de jongste generatie, ten gevolge van de invloed van de algemene Amerikaanse cultuur (55–63); *Mona Fikry* beschrijft de modernisering in Libië ten gevolge van de olierijkdom: de trek naar de stad, de veranderingen in het leven van de vrouw en haar frustraties door de culturele onderdrukking die samenhangt met de religieuze waarden, en de vervanging van traditionele vormen van amusement (zingen, dansen, vertellen e.d.) door radio en TV (65–76); *Sayyid Hurreiz* schetst de reacties van een nomadische stam in Soedan op de vestiging van grote aantallen landbouwers in hun woongebied en op de daarmee samenhangende verstedelijking (77–86); *B.W. Andrzejewski* geeft enkele voorbeelden van moderne Somalische toneelstukken, een nieuw genre naar Europees voorbeeld, waarin traditionele poëtische vormen worden toegepast (87–101); *Venetia Newall* noemt enkele culturele eigenaardigheden van de Jamaicaanse minderheidsgroep in Engeland (103–108); *Barbara Kirshenblatt-Gimblett* meent dat culturele veranderingen niet altijd alleen maar verlies aan cultuur opleveren, maar integendeel ook de creativiteit kunnen stimuleren, met name wat betreft het

vertellen van verhalen. Ze heeft in 1968–1970 ca. 700 verhalen opgetekend bij een 40 joodse immigranten in Toronto. Een groot deel van deze verhalen gaat over emigratie, de aanvankelijke onbekendheid met de nieuwe cultuur, de acceptatie door de nieuwe omgeving en de kwestie van de eigen identiteit. In deze verhalen is de grens tussen persoonlijke ervaring en traditionele motieven vaak moeilijk te trekken. De verhalen helpen de kloof tussen verschillende culturen te overbruggen (109–122).

Ideologie: *Walter J. Meserve en Ruth I. Meserve* schetsen de veranderingen in de toneelpolitiek van de Chinese communistische partij, vooral t.a.v. mythen en bijgeloof, tot de culturele revolutie, en de reacties van toneelcritici en publiek hierop (125–143).

Massamedia: *Hiroyudo Araki* wijst op de grote populariteit in Japan van het verhaal over het adellijke kind dat wordt verstoten en de rest van zijn leven door het land zwerft (147–154); *Ahmed Rushdi Saleh* beschrijft de invloed van de massamedia op de traditionele cultuur in Egypte (155–162); *Dunja Rihman-Auguštín*: traditionele opvattingen en cultuurelementen spelen een belangrijke rol in de moderne massacultuur in Joegoslavië (163–172).

Industrialisatie: *Demetrios Loukatos* beschrijft ontstaan en ontwikkeling van de archeofolklore in Griekenland die op grote schaal gebruik maakt van cultuurelementen van de klassieke oudheid (175–182); *James W. Fernandez* onderzoekt de functie van bepaalde liederen, die door mijnwerkers individueel gezongen worden in mijngangen en in cafés (183–206); *Elli Köngas Maranda*: raadsels betreffende moderne westerse voorwerpen, opgetekend op de Britse Solomoneilanden, zijn voor de inheemse bevolking een middel om hun houding tegenover de westerse cultuur te bepalen (207–218).

Deel 2. *Roger D. Abrahams en Susan Kalčik*: Nieuw onderzoeksobject in de VS is de etniciteit, het streven van etnische minderheden naar een eigen identiteit, ter etalering waarvan zij vaak gebruik maken van bepaalde tradities (223–236); *Juha Pentikäinen* stelt een diagram samen van twintig aspecten van de mondelinge overlevering zoals maatschappij, individu, traditie, functie e.d. en geeft bij ieder aspect een korte toelichting (237–252); *Linda Dègh en Andrew Vászonyi* menen in tegenstelling tot Friedrich Ranke dat de sage niet een objectief onware inhoud hoeft te hebben (253–272); *Robert B. Klymasz* doet verslag van enkele experimenten om de invloed van muziek en zang op de groei van planten te bepalen. Vier liederen en twee instrumentale solostukken, gebruikt bij verschillende volkeren als magisch middel ter vergroting van de oogst, werden hiertoe driemaal uitgetest op zes verschillende groepen planten van telkens 300 stuks. Alleen een fluitsoal uit de Oekraïne bleek een duidelijk positief effect op de groei van komkommers te hebben (273–280); *Carmelo Lison Tolosana* beschrijft hoe men in Galicië elkaar bij bepaalde gelegenheden zoals bruiloften en richtfeesten onder grote publieke belangstelling in dichtvorm toespreekt, uitdaagt en beledigt. Deze poëtische wedstrijden hebben de functie de sociale normen en de onderlinge solidariteit te versterken (281–300); *Robert A. Georges* meent dat men zijn aandacht i.p.v. op de verhalen moet richten op het hele vertelgebeuren om tot gefundeerde uitspraken omtrent functie en betekenis te komen (301–319); *Hafizullah Baghban* schrijft over de opvoedende functie van het toneel in Afganistan (321–325); *Dan Ben-Amos*: De verbreiding van het schrift in de Afrikaanse staat Benin leidt tot schriftelijke vastlegging van de mondelinge overgeleverde historie. De schriftelijke versie wijkt af van de mondelinge doordat ze voor een ander publiek bestemd is en de historici onder invloed van de westerse geschiedwetenschap een kritischer houding tegenover de feiten aannemen (327–343). – A.J. Dekker.

Forschungen zur Rechtsarchäologie und rechtlichen Volkskunde, hrsg. von Louis Carlen. Band I. Zürich 1978, Schulthess Polygraphischer Verlag. 190 p., ill.; Zw.fr. 42,10; ISBN 3-7255-1901-3.

De nieuwe reeks, waarvan deze bundel het eerste deel is, is opgezet om de op de bijeenkomsten van de afdeling Recht van het Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde gehouden voordrachten ook in druk bijeen te houden. *Witold Maisel* opent met een begripsbepaling en een uitgewerkte systematiek van de rechtsarcheologie waartoe hij, in het voetspoor van Von Amira en Von Schwerin, zowel de voorwerpen als de rituelen die in het recht een rol spelen of gespeeld hebben rekent (p. 4-24). Het artikel van *Theodor Bühler* handelt over de voorwerpen (scepter, hoed, schoenen) die de macht van de Maya-priesters symboliseerden (25-35, 8 ill.). *Louis Carlen*, die de bundel ook inleidt met opmerkingen over de opzet van de reeks en de verschillen in opvatting over de inhoud van de begrippen rechtsarcheologie (Von Amira en Von Schwerin enerzijds, Baltl en Frölich anderzijds) en rechtsvolkskunde (Von Künssberg en Kramer) (1-3), gaat na wat er te vinden is over de staf als symbool van recht en macht in Wallis (36-54, 6 ill.). *Leslaw Pauli* schrijft over een gedenkplaat voor de jurist Jan Kirstein, die in 1611, vijftig jaar na diens dood, tegen de muur van de Mariakerk in Krakau werd aangebracht (55-62, 1 ill.). *Herbert Schempf* geeft na een beknopte karakteristiek van vis als voedingsmiddel en van verschillende visserijrechten vanaf de middeleeuwen, een aantal Oostenrijkse voorbeelden uit de zestiende tot en met de achttiende eeuw van verbodsbepalingen die moesten voorkomen dat door het wegvangen van de jonge vis de visstand bedreigd werd. Hij besteedt daarbij bijzondere aandacht aan de maten (soms in de vorm van een vis) die als toets dienden en waarvan sommige als museumstuk of uithangbord bewaard gebleven zijn (63-81, 1 ill.). *Hubert Foerster* besteedt aandacht aan de middeleeuwse wereldlijke vrijplaatsen in Châtel-St.-Denis en in Greyez (beide in de Zwitserse Jura) die respectievelijk tot in het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw gerespecteerd bleven (81-88). In een tweede artikel geeft *Herbert Schempf* een aantal voornamelijk Zwitserse voorbeelden van rechtsregels (over eigenrichting, erfrecht, beperking van het eigendomsrecht ten gunste van de burenen) waarbij door de wetgever rekening is gehouden met de bestaande rechtsopvattingen. Vervolgens gaat hij, heel summier, in op de vraag welke motieven daarbij hebben voorgezeten en hoe we ons het ontstaan van dergelijke rechtsopvattingen moeten voorstellen (89-106). *Louis Morsak* gaat na welke rechtsopvattingen in legenden, mirakelen en gebruiken rond de bedevaarten in Beieren in het verleden tot uitdrukking komen (107-130). *Gernot Kocher* vergelijkt een aantal Zuidduitse en Oostenrijkse afbeeldingen van het gerecht, de rechter, de gerechtsbode, de beul, rechtsrituelen, de gerechtsplaats en de strafvoltrekking op voorstellingen van het lijden van Christus uit de vijftiende en zestiende eeuw met de bedoeling zo een indruk te krijgen van de rechtsopvattingen, -rituelen en -symbolen in die periode (131-189, 36 ill.). - J.J.V.

Gemeinde im Wandel. Volkskundliche Gemeindestudien in Europa. Beiträge des 21. Deutschen Volkskundekongresses in Braunschweig (5.-9. Sept. 1977). Im Auftrag der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde hrsg. von Günter Wiegmann. Münster 1979, F. Copenrath Verlag. (Beitr. z. Volkskultur in Nordwestdeutschland, hrsg. v. d. Volksk. Komm. f. Westfalen 13). 215 p.; ISBN 3-920-192-80-X.

Het Duitse volkskundecongres van 1977 was gewijd aan de veranderingen die de kleine gemeenschappen op het platteland sinds het begin van de industrialisatie en de als gevolg

daarvan voortschrijdende verstedelijking hebben ondergaan. De bedoeling was om inzicht te krijgen in het onderzoek naar het functioneren van lokale gemeenschappen in het buitenland en tevens een overzicht te geven van wat er op dit gebied in Duitsland en door Duitsers gedaan wordt. Door deze opzet wisselen in de hier gebundelde voordrachten zeer verschillende benaderingen, die zich ondanks het schijnbaar gemeenschappelijke onderwerp onmogelijk onder één noemer laten denken, elkaar af. Bij de oproep van Wiegelmann in de inleiding en aansluitend op zijn historisch overzicht tot meer samenwerking kan ik mij in ieder geval niets voorstellen. De tegenstellingen tussen met name de cultuurhistorische en de verschillende sociaal-antropologische, sociaal-psychologische, sociaal-politieke en sociaal-geografische benaderingen in deze bundel lijken me onverzoenlijk. Dat de bijdragen bovendien zeer ongelijk van kwaliteit zijn geldt voor meer congresbundels maar valt in dit geval door het ontbreken van een onderlinge samenhang nog extra op. Van enig belang zijn naar mijn mening alleen de historische overzichten met uitgebreide bibliografische notities van Cole, Stoklund en Wiegelmann, de ditmaal wat nonchalant uitgewerkte ideeën van Hofer en vooral het voorlopige onderzoeksverslag van Mohrmann.

John W. Cole geeft een overzicht van de ontwikkelingen in de antropologie in het bijzonder na de Tweede Wereldoorlog: de recente verschuiving van de belangstelling naar Europa, de overgang van een structureel-functionalistische benadering naar een benadering waarin de verandering centraal staat en de consequenties daarvan voor de plaatsbeschrijving. Hij onderstreept de noodzaak van diachronisch onderzoek en van de beschouwing in het ruimere verband van de streek of het land teneinde vertekeningen door isolering te voorkomen (p. 15-31). Tot ongeveer dezelfde slotsom komt *Bjarne Stoklund* in zijn overzicht van de theorieën die aan de Scandinavische plaatsbeschrijvingen uit de afgelopen honderd jaar ten grondslag liggen (33-45). *Józef Burszta* omschrijft de theoretische uitgangspunten en de stand van het onderzoek op hetzelfde terrein in Polen (47-65). *Károly Gaál* doet hetzelfde voor Oostenrijk, waarbij hij vooral aandacht besteedt aan het multi-disciplinaire onderzoek dat op het ogenblik onder zijn leiding door het Instituut voor Volkskunde in Wenen verricht wordt (vgl. V.B. 5 (1978), 62-63) (57-66). *Günter Wiegelmann* formuleert, na eerst een historisch overzicht van de activiteiten in Duitsland te hebben gegeven, een aantal wensen en doelstellingen voor de toekomst, waarvan de belangrijkste een pleidooi voor een gezamenlijke systematische aanpak, met de nadruk op het onderzoek van culturele processen, zijn (67-86). *Ina-Maria Greverus* meent, in een overigens abstract betoog, dat de volkskunde concrete bijdragen moet leveren aan de pogingen het karakter van kleine wooneenheden te behouden nu ze door het verlies van een aantal functies en de daarmee samenhangende centraliserende en nivellerende tendenzen als oriëntatiepunt voor hun bewoners verloren dreigen te gaan. Ze wijst het verwijt dat dat een hobby van intellectuelen is om hun vrije tijd met een nostalgisch getint localisme of regionalisme te vullen van de hand, deelt mee dat haar studenten op het ogenblik betrokken zijn bij een interdisciplinair onderzoek in drie Hessische dorpen en legt de door Erik Cohen geïnspireerde vragenlijst over die daarbij gebruikt wordt (87-99). *Utz Jeggle* formuleert een aantal losse gedachten waaruit vooral scepsis blijkt ten aanzien van de pogingen de kleine wooneenheid als oriëntatiepunt te behouden. Hij wijst op de schaduwzijden van de onderlinge afhankelijkheid en waarschuwt voor het oordeel van de dorpelingen zelf, zolang men zich niet afvraagt wat werkelijk achter hun woorden steekt (101-110). *Tamás Hofer* wijst erop, aan de hand van een aantal voorbeelden uit de literatuur en uit eigen onderzoek, dat de voorwerpen

waarover een huishouden beschikt, hun onderlinge samenhang en het gebruik dat ervan gemaakt wordt, de waarde die eraan wordt gehecht en het prestige dat ze verlenen, en in het algemeen hun herkomst, overdracht en de veranderingen in waarde, belangrijke inlichtingen kunnen geven over de sociale en economische verhoudingen in een gemeenschap en de verschuivingen die daarin in de loop van de tijd optreden (113-135,3 graf.). *Ruth-E-Mohrmann* vergelijkt een vierhonderdtal negentiende-eeuwse huwelijks-uitzetten en sterfinventarissen uit twee dorpen in Braunschweig: een marktdorp met voornamelijk dagloners, ambachtslieden en spoorwegaarbeiders en een nabijgelegen industriedorp met vooral fabrieksarbeiders. Ze trekt daaruit zeer genuanceerde conclusies over de bruikbaarheid van een dergelijke bron en over de verschillen in woninginrichting en in ontvankelijkheid voor vernieuwingen tussen de onderhavige sociale groepen (137-151, 9 graf.). *Bärbel Kerkhoff-Hader* gaat in op de sociale en economische positie van de pottenbakkers in een negental bijeengelegen pottenbakkersdorpen in de Zuidwest-Eifel, in het bijzonder in de negentiende eeuw, en hun betekenis voor het karakter van de streek (153-166). *Herbert Schwedt* schetst op grond van een onderzoek naar het Mainzer carnaval waarvan de resultaten al eerder gepubliceerd zijn, het portret van de supercanavalsganger: een gehuwde, gezeten kleinburger, met kleine kinderen, die tevreden is met zijn bestaan en wie het ook de rest van het jaar niet aan sociale contacten ontbreekt. Hij meent dat het de taak van de onderzoeker is om de aandacht te vestigen op de groepen die door de mentaliteit van dit type van deelneming worden uitgesloten (de ongeschoolde arbeiders, de ouden van dagen) en om een bijdrage te leveren aan het openhouden van het carnaval voor iedereen (167-172). *Albrecht Lehmann* stelt vast, op grond van eigen waarnemingen en twee reeksen interviews tussen 1965 en het schrijven van deze lezing (vgl. V.B. 5 (1979), 53-54), dat de in 1974 doorgevoerde samenvoeging van een aantal dorpen tot één gemeente door de bewoners van zijn eigen dorp emotioneel niet verwerkt is. Voor het gevoel van de overgrote meerderheid, zelfs van de jongste generatie, is men nog steeds inwoner van het oude dorp, men blijft of wordt lid van de traditionele dorpsverenigingen en maakt zich gezamenlijk op om het duizendjarig bestaan van het niet meer bestaande dorp te vieren. Hij wijst er tenslotte op hoe belangrijk het is dat de onderzoeker van een dergelijk proces langdurig in de onderzochte gemeenschap woont (173-186). *Ulrich E. Wilkens* tracht uit de hofdienstregisters, telling- en loonlijsten en andere archivalia van een grootgrondbezit in Holstein uit de jaren rond 1800, voor en na de opheffing van de lijfeigenschap, een beeld te krijgen van de sociale spanningen en economische problemen die de nieuw verworven vrijheid voor de kleine boeren en dagloners met zich meebracht (187-192). *Erika Haindl* deelt mee dat ze het proces van de sanering en restauratie van de oude binnenstad van Hofheim am Taunus, als lid van een interdisciplinaire werkgroep en met behulp van het hiervoor door Ina-Maria Greverus besproken model, op de voet volgt en daarbij in het bijzonder geïnteresseerd is in het doorwerken van historische culturele waarden en in de sociale problemen die zich erbij voordoen, in de veronderstelling dat volkskundigen op deze wijze een bijdrage kunnen leveren aan de oplossing van de laatstgenoemde (193-199). *Annemarie Schenk* geeft een beknopt overzicht van de veranderingen in de gezinsverhoudingen in een Roemeens dorp sinds het begin van deze eeuw als gevolg van de geleidelijke overschakeling van landbouw op industrie. Het onderzoek waaraan zij haar gegevens ontleent, is uitgevoerd onder leiding van Ingeborg Weber-Kellermann en heeft zich zowel op de van oorsprong Duitse bevolking (ca. 45%) als op de Roemeense inwoners gericht. Het was in het bijzonder bedoeld om na te gaan in hoeverre traditionele patronen in een dergelijke interetnische situatie doorwerken (201-207). *Nina Haller von*

Hallerstein en Manfred Teufel brengen een tussentijds verslag van hun onderzoek in een dorp in het westen van Ierland naar de karakteristieke eigenaardigheden van een randgroep in de samenleving, de gevolgen van de culturele gelijkschakeling met het geïndustrialiseerde deel van het eiland voor het zelfbewustzijn van de bevolking en de uitzichten op het behoud van een eigen identiteit (209–213). – J.J. Voskuil.

God is dood en ik voel me zelf ook niet lekker. Samengesteld door W. van der Veen en P. Schrijnders. Amsterdam 1979, Uitgeverij De Arbeiderspers. 61 p.; ISBN 90-295-5102-X.

Een niet geordende verzameling van korte opschriften over o.a. de liefde, de godsdienst, de politiek, de zin van het bestaan, afkomstig uit toiletten van cafés. Helaas geven de samenstellers niet aan waar en wanneer deze graffiti werden opgetekend, en of teksten zich bevonden in een dames- of herentoilet. Bij opschriften als 'Weg met de Reus' zou een korte noot niet mogen ontbreken. – J.H.

Handel en ambacht in Kollum. De ontwikkeling van handel en ambachten te Kollum in de periode 1925–1975. Samengest. door R. Bosgraaf, T. Hogendorp en F. Ozinga; met bijdr. van A. Buwalda-Hoekstra, S. Ganzevoort, J. Starckenburg e.a. Kollum 1978, Oudheidkamer Mr. Andrae. 168 p., 135 ill.

Dit boek is uitgegeven ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van Kollum. Omdat de historie van Kollum al uitvoerig beschreven was, werd gekozen voor een overzicht van handel en nijverheid. De artikelen zijn gebaseerd op gespreken met oudere dorpsbewoners, vaak zelf (oud)ambachtslieden en (oud)handelaren. Op de techniek van de ambachten (zoals timmerman, klompenmaker, smid, edelsmid, kleermaker, schilder, stoelenmatter, rietdekker, bakker, slager) wordt niet diep ingegaan. Hoewel voorname-lijk een opsomming van personen en hun ondernemingen, gelardeerd met anekdotes, geeft het toch een aardig beeld van de verhoudingen binnen handel en nijverheid, en daarmee tegelijkertijd binnen de Kollumer gemeenschap. – M.-v.-Z.

Harvolk, Edgar. *Votivtafeln. Bildzeugnisse von Hilfsbedürftigkeit und Gottvertrauen.* München 1979, Verlag Callwey. 192 p., 285 ill.; f 89,27; ISBN 3-7667-0455-9.

Het boek bevat een groot aantal foto's van in hoofdzaak achttiende- en negentiende-eeuwse votiefschilderijen, uit duitstalige gebieden, geordend naar o.a. de soorten ziekten en ongelukken. In de inleiding gaat de auteur aan de hand van de literatuur kort in op de functie van de schilderijen (getuigen van de hulpvaardigheid van Maria of van heiligen), de intentie van de opdrachtgevers (dank voor verkregen, of bede om toekomstige hulp), het karakter van de afbeeldingen (primair religieus: het eeuwig heil staat boven het welbevinden op aarde), en het schema van de afbeelding (de verhouding tussen de onderdelen: de schenker, de aanleiding, de aangeropen heilige en de tekst op het schilderij). De schilderijen werden overwegend gemaakt door anonieme ambachtslieden (o.a. meubelmakers), maar voor een deel ook door beroepskunstenaars, van wie soms de naam bekend is. Opmerkelijk is dat de auteur nauwelijks aandacht schenkt aan historische verschillen tussen votiefschilderijen, en niet bekend lijkt met studies van Franse volkskundigen (zie V.B. 4 p. 145 en 156 en 6 p. 90) waarin een groot aantal votiefschilderijen uit verschillende eeuwen vergeleken wordt, en waarin men in de verschillen aanwijzingen voor sociale en religieuze veranderingen ziet. Hij merkt alleen op dat schilderijen waarop een zieke wordt afgebeeld wel een bron zijn voor de geschiedenis

van de geneeskunde, maar dat gegevens over de volksgeneeskunde zelden voorkomen. Door de stereotype afbeelding van interieurs zijn zij evenmin een bron voor de kennis van de materiële cultuur. – J.H.

Hilscher, Elke. *Die Bilderbogen im 19. Jahrhundert.* München 1977, Verlag Dokumentation. (Studien zur Publizistik 22). 378 p., 24 ill., 1 graf., 1 tab.; f 39,60; ISBN 3-7940-4522-X.

Dit uitvoerig gedocumenteerde boek – er zijn 2637 noten – biedt vooral een leesverslag van de bestaande literatuur over de volksprent in de negentiende eeuw. In slechts een klein deel van het boek heeft de auteur resultaten van eigen onderzoek verwerkt. De studie heeft overwegend betrekking op Duitsland en Frankrijk, maar de auteur schenkt ook aandacht aan prenten uit Nederland, Italië, Spanje en de Verenigde Staten. Zij richt zich op de negentiende eeuw, maar behandelt waar nodig ook vroegere en latere vormen van prentkunst, en wijst op de verhouding van de prenten tot o.a. speelkaarten, almanakken, kalenders en strips. Zij belicht haar onderwerp vanuit vijf gezichtspunten: de uiterlijke vorm van de prenten, de inhoud, de makers, de kopers, en de maatschappelijke achtergrond van de vervaardiging van de prenten; vanzelfsprekend grijpen deze aspecten steeds in elkaar.

Kenmerkend voor de negentiende-eeuwse volksprent, in het Duits 'Bilderbogen', is dat de afbeelding, in verhouding tot de tekst, het grootste deel van het papier in beslag neemt. In het hoofdstuk over de uiterlijke vorm komen o.a. aan de orde: het formaat (gemiddeld 30 × 40 cm), de papiersoorten, de druktechniek (houtsnede, kopergravure en steendruk), de wijze van kleuren, de nummering van de prenten, plagiaat en de datering. De auteur wijst er op dat de ontwikkeling van de prentkunst in de verschillende landen niet gelijk verloopt. Vervolgens besteedt zij aandacht aan de mensen die de prenten vervaardigden. Zij geeft biografische schetsen van drukkers in o.a. de bekende centra Neuruppin en München in Duitsland, en Epinal in Frankrijk, en wijst er op dat de meesten van hen deel uitmaakten van de kleine burgerij, dat zij gedreven werden door een vooral commerciële belangstelling, en dat zij zich zoveel mogelijk afzijdig hielden van de politiek. Tijdens de negentiende eeuw gingen sommige familiebedrijfjes over tot een industriële wijze van productie, in een fabriek. De auteur noemt aantallen personeelsleden, en wijst op de doorgevoerde arbeidsverdeling tussen kunstenaars en ambachtslieden. Deze omstandigheden relativeren volgens haar de veelgehoorde stelling dat de prenten tot de volkskunst gerekend zouden mogen worden. Aanwijzingen voor de rol van de prenten als massamedium bieden gegevens over hun geografische verspreiding, de oplage en de prijs, maar deze zijn slechts beperkt voorhanden. De prenten werden doorgaans op straat of op markten verkocht door reizende handelaars, die grote gebieden bestreken.

Op grond van beschikbare gegevens over de oplage van afzonderlijke prenten, of van de productie van afzonderlijke bedrijven, stelt de auteur dat de oplage over het algemeen zeer hoog was. De prijzen varieerden, maar waren meestal laag.

Bij de beschouwing van de inhoud van de prenten onderzoekt de auteur in hoeverre deze een afspiegeling is van de houding en mentaliteit van zowel de makers als de kopers. Zij verwerpt eerdere typologische indelingen, en vraagt naar de functie van de prenten. Daarbij onderscheidt zij een religieuze, onderhoudende en opvoedende functie; deze sluiten een latente politieke functie niet uit. Zo spreekt uit voorstellingen van de standen in de samenleving, van beroepen, exemplarische levens en het gezinsleven de conservatieve moraal van de kleine burgerij. Uit prenten over actuele of historische gebeur-

tenissen komt tevens het impliciete beeld van de geschiedenis naar voren. De politiek en de geschiedenis worden vertaald in veldslagen en sensationele gebeurtenissen zoals rampen, aanslagen, misdaden. Dit kwam overeen met de ervaring van veel kopers, die ver van de politiek af stonden en zich machteloos voelden, en dat was juist wat de machthebbers wensten. Door de aandacht in de prenten voor de levensloop van vorstelijke personen (o.a. Napoleon) wordt de geschiedenis gepersonaliseerd; en tegelijk worden de doeleinden van de propaganda gediend.

De industriële productie van de prenten in de negentiende eeuw gaf al geen aanleiding deze als volkskunst te beschouwen, ook een nader onderzoek van de kopers staat dit in zijn algemeenheid niet toe. Door het grotendeels ontbreken van gegevens steunen uitspraken over hen vooral op de uiterlijke kenmerken van de prenten. De auteur wijst er op dat prenten die verschilden in o.a. de prijs en de druktechniek gemaakt werden voor verschillende categorieën kopers: mensen met meer of minder opleiding, in de steden of op het platteland, volwassenen of kinderen. En dat onder invloed van b.v. veranderingen in de druktechniek telkens verschuivingen in deze groepen kopers optraden. Toch meent zij dat de prenten vooral gekocht werden door de lager geplaatsten, met een smalle beurs. Het boek wordt besloten met een hoofdstuk over de sociaal-culturele achtergrond van de prentkunst. Omdat de auteur meent dat gegevens hierover nogal moeilijk te verkrijgen zijn, en omdat zij geïnteresseerd is in de heersende normen, heeft zij zich beperkt tot de juridische regels waarbinnen de makers van prenten moesten werken. De verschillende overheden konden, door middel van censuur, hun onwelgevallige prenten onderdrukken, en van andere de productie juist bevorderen. Aan de hand van eigen onderzoek van prenten, archivalia (vooral uit Pruisen) en juridische literatuur geeft de auteur hiervan voorbeelden uit Duitsland en Frankrijk. – J.H.

Hoek, Sietse van der. *Hopend op een vrijer leven; Drentse veenarbeiders/sters verhalen.* 's-Gravenhage 1978, Boekencentrum. 89 p., 44 ill.; f 15,50. ISBN 90-239-2799-0.

Een negental turfgravers en -graafsters vertellen elk in een eigen hoofdstuk hun levensgeschiedenis die zich voor het grootste deel afspeelde in Zuid-oost Drente. Aan hun verhalen gaat een enkele maal een korte toelichting vooraf. – J.J.S.

Hoek, Sietse van der. 'Door den vreemd'ling met eerbied te naderen'; Emmercompascuum 1879—1979; tijdsbeeld van een veenkolonie. Groningen 1979, Kemper/Noorderboek. 119 p.; 63 ill.; f 45,-; ISBN 90-70295-01-6.

Gedenkboek naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van Emmercompascuum waarin door middel van de herdruk van een aantal oudere artikelen, van de herinneringen van ca. 35 door de samensteller geïnterviewde personen en van illustraties een beeld gegeven wordt van de leef- en werkomstandigheden in een veenkolonie. – J.J.S.

Jaeger, Wolfgang. *Augenvotive. Votivgaben-Votivbilder-Amulette.* Sigmaringen 1979, Jan Torbecke Verlag. 80 p., 48 ill.; DM 29,50; ISBN 3-7995-3614-0.

In dit boekje heeft de auteur een aantal foto's bijeengebracht van grotendeels niet eerder gepubliceerde votiefgeschenken voor de genezing van de ogen; in een bijlage worden de voorwerpen nauwkeurig beschreven. Ze zijn afkomstig uit Beieren en Oostenrijk, en dateren uit de achttiende en negentiende eeuw. Alleen uit afbeeldingen op schilderijen is bekend dat in de middeleeuwen wassen bolletjes, soms aan een band, als ex-voto dienst deden; in de tijd daarna maakte men platte voorstellingen van de ogen, van

was, hout of zilver, of men beeldde de ogen af op een votiefschilderij. Ook amuletten die de ogen moesten beschermen werden geschonken. Naast Maria werden op de votiefschilderijen o.a. St. Odilia en St. Walburga als beschermheiligen van de ogen afgebeeld. Wegens de geringe details en de problemen bij de interpretatie daarvan acht de auteur de waarde van deze votiefgeschenken als bron voor de kennis van oogziekten en behandelingswijzen in het verleden niet groot. – J.H.

Jansen, Gerrit Herman. *De straat. Een portret.* Muiderberg 1978, Coutinho. 148 p., 14 foto's, 5 fig., 3 krt.; f 19,50; ISBN 90-6283-520-1.

In dit 'portret' van een gewone, negentiende-eeuwse Utrechtse volksstraat, geeft Jansen met behulp van gegevens uit het gemeente-archief, gesprekken met (oud)straatbewoners en leden van de buurtvereniging een beeld van het bouwen, wonen en samenleven. Rode draad is de rol van de buurtvereniging Ons Genoegen met de jaarlijkse buurtfeesten en de andere activiteiten. Het eerste hoofdstuk gaat over de bouwgeschiedenis van de straat. Daarop volgt een weergave van gesprekken met buurtbewoners, waarbij de sociale structuur duidelijk wordt. De gesprekken gaan o.m. over de woonomstandigheden, voeding, hulpvaardigheid, feestelijkheden en de problematiek die in de jaren '60 en '70 is gaan spelen.

Het derde hoofdstuk bevat een beschrijving van het ontstaan en de ontwikkeling van de buurtvereniging. Deze organiseert vanaf de oprichting (1924) de jaarlijkse buurtfeesten, die in eerste instantie bedoeld zijn voor de kinderen, maar ook voor de volwassenen een belangrijke functie vervullen. De laatste tien jaar zijn er echter problemen ontstaan door veranderingen in de straat: daling van het kindertal (een bedreiging voor het bestaan van de buurtvereniging), door de verkoop van huizen aan alleenstaanden van buiten de straat, huisvesting van buitenlanders, verdwijnen van het saamhorigheidsgevoel. Tenslotte volgt een uitgebreide impressie van het buurtfeest 1977. – M.v.Z.

Katalogus van mode- en textielgeschiedenis. Samengesteld onder leiding van C. Gravesteijn. Amsterdam 1978, Vereniging Het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief. (Economisch-Historische katalogus 2). 84 p.; f 10,-.

Een catalogus van boeken, artikelen en tijdschriften op het gebied van de textiel-, kleding- en modegeschiedenis aanwezig in de Economisch-Historische Bibliotheek te Amsterdam. De catalogus omvat de vooral techniek- en cultuur-historisch georiënteerde verzameling van J.H.J. van Deventer, kleermaker te Amsterdam, die na zijn dood in 1950 door de bibliotheek werd verworven en op beperkte schaal voortdurend werd aangevuld, en de in de bibliotheek aanwezige werken op het terrein van de textielgeschiedenis, die vooral het sociaal-economisch aspect belichten. De catalogus is systematisch ingedeeld en bevat een alfabetisch register op auteur. – J.H.

Kieckhefer, Richard. *European witch trials. Their foundations in popular and learned culture, 1300-1500.* London/Henley 1976, Routledge en Kegan Paul. X, 181 p.; £ 5,25; ISBN 0-7100-8314-9.

In dit boek gaat het om de vraag of tussen 1300-1500 het gewone volk er t.a.v. de hekserij andere opvattingen op nahield dan de geleerde bovenlaag. De opvattingen van die bovenlaag zijn voldoende bekend uit de literatuur van die tijd, terwijl die van het volk slechts gedestilleerd kunnen worden uit de verslagen van de 500 heksenprocessen die in deze periode gevoerd zijn. Het betrouwbaarst zijn wat dit betreft de verklaringen waarvan

aangenomen mag worden dat ze zonder justitiële dwang zijn afgelegd: die van getuigen (21) en van mensen die zelf een proces beginnen om hun naam te zuiveren (14). In deze 35 verslagen gaat het telkens om toverij die meestal ten doel heeft lichamelijk letsel teweeg te brengen of iemands liefde op te wekken. Wat hier ontbreekt maar in de geleerde traditie een centrale rol speelt is de notie van de duivelverering. De koppeling van toverij aan duivelverering schijnt pas aan het eind van de veertiende eeuw plaats te vinden, waarschijnlijk omdat juristen en theologen (onder invloed van het Aristotelische denken, meent Kieckhefer) dan geen raad meer weten met de toverij als een zelfstandig verschijnsel. Het wordt aan de duivelverering gekoppeld en komt daardoor in de sfeer van de ketterij terecht met alle gevolgen vandien. Deze theorie over de ontwikkeling van het hekserijcomplex is niet nieuw. Ze is al eerder door Norman Cohn in diens *Europe's inner demons* (1975) (zie *Volkskundig Bulletin* 2 nr. 2 (dec. 1976), p. 30-31) gelanceerd. Kieckhefer maakt haar in dit boek meer aannemelijk door de aard van de bronnen waarop de verschillen in opvatting gebaseerd zijn, nader te bepalen. Het boek bevat tenslotte een chronologische lijst van heksenprocessen, gevoerd tussen 1300-1500.

- A.J. Dekker.

Kirk, Robert. *The secret common-wealth & a short treatise of charms and spels.* Edited with a commentary by Stewart Sanderson. Cambridge/Ipswich 1976, D.S. Brewer. 133 p., 2 ill.; £ 4,50; ISBN 0-85991-016-4.

Dit boekje bevat de tekst van drie opstellen van de Schotse dominee Robert Kirk (1644-1692): *The secret common wealth* (p. 47-71); *A succinct account of my Lord of Tarbott's relationes* (73-103) en *A short treatise of the Scottish-Irish charms and spels* (105-121). Kirk noteerde tussen 1664-1692 de geloofsopvattingen van zijn pariochianen t.a.v. magie, tweede gezicht en elven. Hij verwerkte die in zijn geschrift *The secret common wealth* (1691) waarin hij beschrijft waar de elven wonen, hoe ze er uit zien, voorts hun gedrag, wapens, onderlinge twisten enz. Kirk beschouwde het als onderdeel van een algemener etnografisch werk over de Schotten. Hij wilde er bovendien het atheïsme mee bestrijden: Kirk die zelf in elven geloofde en dit in overeenstemming vond met het christelijke geloof, meende dat wie niet in elven geloofde er gemakkelijk toe zou kunnen komen vervolgens ook aan het bestaan van de duivel en van God te twijfelen.

Sanderson is voor de reconstructie van de oorspronkelijke tekst uitgegaan van de handgeschreven copie van Robert Campbell die vollediger is dan die waar de (eerste?) uitgave van 1815 op gebaseerd is. Campbells handschrift bevatte verder nog het opstel van Lord Tarbat waarin deze verslag doet van een onderzoek in 1652 naar de betrouwbaarheid van voorspellingen van mensen met het tweede gezicht, voorzien van een commentaar door Kirk. Sanderson heeft aan de teksten een levensschets van Kirk toegevoegd (3-20), een overzicht van de handschriften en uitgaven van *The secret common wealth* (21-30) en een hoofdstuk over het elfengeloof, de verschillende wetenschappelijke verklaringen en de betekenis die Kirk er aan hechtte (31-46). Een zaakregister maakt het boekje, dat een goed inzicht verschaft in de geloofsvoorstellingen van de Schotse plattelandsbevolking en haar geestelijke leiders, verder toegankelijk.

- A.J. Dekker.

Klusen, Ernst. *Zur Situation des Singens in der Bundesrepublik Deutschland.* Unter Mitarbeit von V. Karbusický und W. Schepping. Köln 1974-1975, Musikverlage Hans Gerig. (Musikalische Volkskunde. Materialien und Analysen. Schriftenreihe des Instituts für musikalische Volkskunde an der PH Rheinland, Abt. Neuss, 4 und 5.) I. Der Umgang mit dem Lied. 168 p., talrijke tab., ca. f 30,-. II. Die Lieder. 176 p., talrijke tab., ca. f 30,-; ISBN 3-87252-097-0.

In een in 1969 gehouden referaat betoogde Ernst Klusen dat het volksliedonderzoek zich al bijna twee eeuwen lang te zeer op de filologisch-musicologische benadering van het zogenaamde volkslied heeft geconcentreerd en maar al te vaak voorbij is gegaan aan gebruik en functie van het lied en aan de mens die het lied zong. Een volkslied moest oud en mooi zijn; wat niet door de ethische of esthetische beugel kon werd genegeerd of vervormd. Door afwijzend te staan tegenover alles wat niet in het begrippen- en beoordelingssysteem past dreigt volgens Klusen het volksliedonderzoek aan verstarring ten onder te gaan; reden waarom hij voorstelde het roer om te gooien naar een ecologisch georiënteerde wetenschap: niet meer het lied centraal te stellen maar de mens en hoe hij met het lied omgaat. Vanuit deze benaderingswijze is bovengenoemd werk tot stand gekomen. Ernst Klusen heeft de enorme taak - het onderzoek heeft zeven jaar geduurd - op zich genomen het zingen in West-Duitsland te registreren, vooral om de vele veronderstellingen en daarop gebaseerde meningen nu eens door feiten te vervangen. Er zijn door 300 muziekstudenten in de gehele BRD met behulp van een vragenlijst 1460 interviews afgenomen; de te ondervragen personen waren zodanig gekozen dat ze als representatief voor de Westduitse bevolking beschouwd kunnen worden. De vragenlijst bestond uit vier delen: algemene vragen over vrijetijdsbesteding; vragen over muzikale gewoonten, in het bijzonder zanggewoonten; vragen aan de hand van de inhoud van het in de BRD meest gebruikte liedboek 'Mundorgel' naar bekende liederen, voorkeuren, hoe geleerd, waar en wanneer gezongen; het laatste deel bevatte persoonlijke vragen. In zijn tussenbalans kan Klusen naar aanleiding van de resultaten vol vreugde constateren dat 'der Bundesbürger singt!'; slechts een kleine tien procent zingt nooit. Hiermee worden alle pessimistische uitspraken in de trant van 'het lied is dood' gelogenstraft. Verdere conclusies: één op de drie Westduitsers is lid van een vereniging. In de helft van alle verenigingen - dus niet alleen muziekverenigingen - wordt meer of minder frequent gezongen. Het liedrepertoire wordt voornamelijk gevormd tussen het veertiende en het vierentwintigste levensjaar; de school wordt als belangrijkste liedleverancier genoemd, gevolgd door vereniging en gezin. De school wordt beschouwd als plaats waar de liederen geleerd worden; dit in tegenstelling tot vakantie, uitstapje en autotochtje waar spontaan gezongen wordt. De rol die het gezin bij het zingen speelt is niet zo groot als Klusen verwacht had: één op de tien mensen zingt het liefst in de familiekring. De betekenis van het gezin voor het zingen en musiceren zou kunnen groeien wanneer de muzikale opvoeding op school en de muziekschool zich meer zou richten op het thuis musiceren. In onze maatschappij waar voor het merendeel nog de man buitenshuis de kost verdient en de vrouw binnenshuis zich met de re- en procreatie bezig houdt is het niet verwonderlijk dat vrouwen meer thuis zingen en musiceren, minder vaak een instrument bespelen dan mannen die liever in gezelschap musiceren en vrouwen niet alleen in algemene maar ook in muziekverenigingen zwakker zijn vertegenwoordigd. Klusen vraagt zich af of een en ander een voortvloeisel is van ons conventionele rollenpatroon of dat er misschien toch diepere antropologische oorzaken achter schuil gaan en of bij een veranderend rollenpatroon ook het muzikale gedrag zich zou wijzigen. Leeftijd: het feit dat ouderen

minder zingen dan jongeren kan verklaard worden uit de tamelijk geïsoleerde positie waarin zij leven; zij hebben daarbij weinig gelegenheid hun liedrepertoire zingend te onderhouden. Opleiding: hoe hoger deze is, des te groter de intensiteit waarmee gezongen wordt, het liedrepertoire en het aantal mensen dat een instrument bespeelt en met anderen zingt en musicert: bij hogere opleiding meer buitenshuis, bij minder hoge opleiding meer in de familiekring. Liedsoort: het meest geliefd zijn de traditionele negentiende-eeuwse, de in de twintigste eeuw in dezelfde stijl gecomponeerde en de meer moderne liederen. Het 'volks'lied wordt in de 'volks'mond niet als zodanig aangeduid. Klusen zelf vermijdt de term vanwege zijn esthetische en ideologische lading. Onder de door de ondervraagden spontaan genoemde liederen is de schlager het minst vertegenwoordigd; deze is dus niet zoals misschien verwacht werd het volkslied van onze tijd geworden (vgl. hiermee b.v. Hermann Fischer, *Volkslied Schlager Evergreen*. Tübingen 1965; Fischer heeft hierover een totaal andere mening). Onder de vierduizend spontaan genoemde liederen en ook onder de gevraagde zijn er weinig die door velen gekend en gezongen worden; hieruit blijkt dat een lied voornamelijk in kleine groepen leeft. Het onderzoek vormde geen doel op zichzelf. Practische consequenties zijn er met name voor het onderwijs – volgens Klusen mag de school zich niet onttrekken aan de taak de jeugd een repertoire mee te geven dat ook buiten de school te gebruiken is – en voor de socio-culturele planning. Hoe echter vrije-tijd-planners, programma- en platenmakers consequenties moeten trekken uit het feit dat in niet-muzikale verenigingen gezongen wordt of dat mensen vooral op reis en in de auto zingen is niet geheel duidelijk; hier is wellicht meer sprake van wishful talking van Klusen. Hoe dit zij, geïnteresseerden in onderzoeksmethoden, gedrag en muzikaal gedrag kunnen hun hart ophalen aan dit zeer helder geformuleerde werk.

– M. v. Dijk.

Kramer, Karl-S. *Zur Erforschung der historischen Volkskultur*. Würzburg, München 1978, Bayer. Bl. f. Volksk., Bayer. Nationalmuseum. (Ethnologia Bavarica, Studienhefte zur allgemeinen und regionalen Volkskunde, hrsg. v. Wolfgang Brückner u. Lenz Kriss-Rettenbeck 7). 39 p.; DM 5,-.

Herdruk van een artikel uit het *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* (jg. 19 (1968), p. 7-41) met een nawoord van de schrijver zelf. In het artikel geeft hij een opsomming van de methodische grondbeginselen van historisch onderzoek (bronnencritiek, voorzichtigheid bij de interpretatie), noemt hij de krachten die de volkscultuur en de daarin optredende veranderingen bepalen (herkomst, natuurlijke omgeving, economie, verkeer, sociale structuur, geloof, recht, overheid, wetenschap, techniek, oorlogen, rampen), gaat hij na welke grenzen de bronnen aan onze kennis stellen en formuleert hij zijn ideeën over het schetsen van de levensstijl van vroegere beschavingen als doel van de historische volkskunde. Het laatste heeft hij duidelijker en uitvoeriger gedaan in 1974 in zijn *Grundriss einer rechtlichen Volkskunde* (zie V.B. 1,1 (1975), 53-57). De rest bevat voor een lezer die enigszins vertrouwd is met historisch onderzoek geen nieuws. In het nawoord herinnert hij in het bijzonder aan de discussies rond de problematiek van de historische volkskunde en rond het probleem van de continuïteit met de Tübingers. – J.J.V.

Kramer, Karl-S. und Ulrich Wilkens, *Volksleben in einem holsteinischen Gutsbezirk. Eine Untersuchung auf Grund archivalischer Quellen.* Neumünster 1979, Karl Wachholtz Verlag. (Studien z. Volksk. u. Kulturgesch. Schleswig-Holsteins, hrsg. v. Seminar f. Volksk. d. Christian-Albrecht-Universität Kiel 4). 440 p., 27 ill. buiten de tekst; DM 64,-; ISBN 3-529-02453-8.

Schönweide, het landgoed dat in dit nieuwe boek van Kramer centraal staat, ligt ten zuidoosten van Kiel, niet ver van Plön. In het midden van de negentiende eeuw, aan het eind van het hier beschreven tijdvak, omvatte het ongeveer 2000 hectaren, met bouwland, weiden, bossen en water, waarvan ongeveer een kwart vanuit het Huis bestierd werd, de rest door pachters. Doel van het boek is een beeld te geven van het leven van die pachters, hun dienstpersoneel, de kleine ambachtslieden en neringdoenden, de ondergeschikten van het Huis, de bezitslozen en de ouden van dagen op het landgoed. De bronnen voor die beschrijving zijn gerechtelijke akten, rekeningen, inventarissen, tellinglijsten en kerkelijke stukken. Het zwaartepunt in de bronnen die direct op Schönweide betrekking hebben ligt in de eerste helft van de negentiende eeuw, de periode van de geleidelijke invoering van bestuurlijke hervormingen en van de afschaffing van de lijfeigenschap. Omdat de schrijvers wilden weten hoelang de oude verhoudingen na de invoering van die hervormingen doorwerkten, hebben ze zich evenwel beijverd om, ten dele met behulp van verwante archiefbronnen uit dezelfde streek, een doorlopend beeld te schetsen vanaf het laatste kwart van de zeventiende eeuw. Ze doen dat zeer nauwgezet, ernaar strevend om de bronnen zoveel mogelijk zelf te laten spreken, ervoor wakend om door het invoegen van algemene of theoretische beschouwingen of door gebruik te maken van reeds bestaande literatuur het beeld dat de bronnen oproepen te vertroebelen. Daarbij behandelt Kramer in een reeks afzonderlijke hoofdstukken achtereenvolgens de positie van de grootgrondbezitter, de organisatie van de openbare voorzieningen (met afzonderlijke hoofdstukken over de armenzorg en het onderwijs), ambacht en nering, huis en hof, het dienstpersoneel, gebruiken en gewoonten, kerk en geloof, en beschrijft Wilkens het landbouwbedrijf. Hoewel de door hen vermelde bijzonderheden dus voor het merendeel betrekking hebben op Schönweide, zijn ze naar het oordeel van de schrijvers kenmerkend voor de verhoudingen op de grote landgoederen in oostelijk Holstein in die periode, zodat het totaalbeeld als model kan dienen voor vergelijking met andere economische, bestuurlijke en sociale organisatievormen. Een aantal conclusies zijn daarvoor in het bijzonder van belang. In de eerste plaats blijkt dat deze strikt hiërarchisch geordende samenleving met haar concentratie van de macht in de handen van de grootgrondbezitter een scherpe scheiding tussen de verschillende sociale groepen tot gevolg heeft, ook op de punten waar die niet wordt afgedwongen. De verklaring hiervoor is het ontbreken van samenwerkingsverbanden (alles wordt geregeld door de grootgrondbezitter en zijn ambtenaren), waardoor het sociaal verkeer belemmerd wordt. Leerzaam is in dit verband een vergelijking tussen het culturele leven op het landgoed en dat in de dorpen en steden in het zuiden van Duitsland dat in vroegere boeken van Kramer beschreven is. Vergeleken bij dat laatste maakt het leven dat in dit boek beschreven wordt een kleurloze indruk, de contacten tussen de mensen verlopen stroef, het saamhorigheidsgevoel is in het beste geval alleen rudimentair aanwezig en dan nog binnen de streng van elkaar gescheiden sociale groepen. Opmerkelijk is dat deze toestand blijft voortbestaan ook als er door de overheid in het begin van de negentiende eeuw verschillende bestuurlijke hervormingen worden doorgezet en de lijfeigenschap is afgeschaft. Dat betekent dat oude structuren nog lang doorwerken. Bovendien dient de voorstelling dat

er van het grootgrondbezit impulsen zijn uitgegaan voor technische en arbeids-economische vernieuwingen gecorrigeerd te worden, voorzover die correctie al niet eerder in andere publicaties is aangebracht. Dergelijke vernieuwingen, waartoe men ook de veranderingen in de wooncultuur kan rekenen, blijven beperkt tot het bedrijf en het huis van de grootgrondbezitter. Men vindt ze niet bij zijn pachters en arbeiders. De hervormingen en vernieuwingen die een verdere sociale reikwijdte hebben, komen bijna zonder uitzondering van buitenaf. De feodale structuur blijkt in vrijwel alle opzichten bij uitstek behoudend, ook wanneer de individuele grootgrondbezitter er misschien andere denkbeelden op na mocht houden. In dat laatste geval keert het systeem zich tegen hem. Deze laatste conclusie, die slechts terloops wordt getrokken, maar die wel voortdurend onuitgesproken aanwezig is, lijkt me het meest typerend voor Kramer. Er klinkt het geloof in door in de macht van het verleden en van de bestaande tradities over het individu waaraan we zijn belangrijkste boeken te danken hebben. Tot die groep moet dit nieuwe boek ook gerekend worden. - J.J. Voskuil.

Kretzenbacher, Leopold. *Legende und Socialgeschehen zwischen Mittelalter und Barock.* Wien 1977, Verlag d. Österr. Ak. d. Wissenschaften. (Österr. Ak. d. Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte 318). 98 p., 9 ill.; f 28,-; ISBN 3-7001-0216-X.

Na een schets van de geschiedenis van het wetenschappelijk onderzoek van legenden signaleert de auteur de recente tendens om legenden te beschouwen als bron voor de kennis van maatschappij-kritische opvattingen. Hij meent dat de legende daarvoor niet geschikt is, en dat men op deze wijze ten onrechte politieke theorieën uit de negentiende en twintigste eeuw projecteert in de middeleeuwen en de tijd direct daarna. Hij illustreert dit standpunt met een uitvoerige analyse van een drietal legenden waarin telkens sociale verhoudingen een rol spelen, nl. tussen werkgever en arbeider, tussen arme en rijke, tussen edelman en pachter. De auteur vergelijkt verschillende versies van de legenden uit gepubliceerde en ongepubliceerde bronnen (o.a. toneelstukken, liederen, preken), uit vooral de zestiende en zeventiende eeuw en bekend uit Zuid-Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk en het noorden van Joegoslavië. Daarbij betreft hij ook afbeeldingen van bepaalde scène's op o.a. schilderstukken en reliëfs, oudere en latere versies en soortgelijke legenden. Telkens wijst hij er op dat in de legenden geen sprake is van protest tegen de sociale orde. Dat past ook niet bij het religieuze karakter van de legende. Het gaat in de legende om een oproep tot bekering en, bij de hier onderzochte legenden, tot het verrichten van liefdadigheid. De wonderen in de legenden dienen als bewijs voor de hulpvaardigheid van heiligen, en vormen een troost voor degenen die onrecht is aangedaan. Alleen latere versies van de legenden, uit de negentiende en twintigste eeuw, wanneer het religieuze karakter van de legende minder op de voorgrond treedt, hebben wel een maatschappij-kritisch karakter. - J.H.

Kretzenbacher, Leopold. *Das verletzte Kultbild. Voraussetzungen, Zeitschichten und Aussagewandel eines abendländischen Legendentypus.* München 1977, Verlag d. Bayer. Ak. d. Wissenschaften. (Bayer. Ak. d. Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte 1977, 1). 123 p., 12 ill.; f 29,70; ISBN 3-7696-1482-8.

In dit boek heeft de auteur een aantal legenden bijeengebracht over beelden en schilderstukken van vooral Maria en Jezus, in mindere mate van heiligen, die na een

opzettelijke beschadiging begonnen te bloeden. Van enkele versies geeft hij de belangrijkste passages weer in het origineel (o.a. Latijn). Uitvoerig gaat hij in op de legenden rond de madonna's van Neukirchen in Beieren, van Re in Noord-Italië, en van Ljubno in Joegoslavië. Ook de meeste andere voorbeelden komen uit Midden- en Zuidoost-Europa; ze dateren vooral uit de vijftiende tot achttiende eeuw. Het perspectief van de auteur is in deze studie vergelijkend, d.w.z. het gaat hem meer om de overeenkomsten tussen de legenden dan om de verschillen. Hij ziet ze als vertegenwoordigers van een type, dat voor het eerst bekend is uit het vroege Byzantium. Om de plaats van het christendom ten opzichte van het jodendom te verduidelijken zou vooral de lagere geestelijkheid verhalen in omloop hebben gebracht waarin joden werden opgevoerd als beeldschemers. Via vermeldingen bij Gregorius van Tours en in de *Legenda Aurea* zouden deze legenden zich over Europa hebben verspreid. In tijden waarin het anti-semitisme toenam (o.a. in de twaalfde en dertiende eeuw) werden zij veel verteld. Wanneer de Turken Zuidoost-Europa onveilig maken ontstaan legenden waarin zij het zijn die beelden mishandelen, en na de reformatie treden protestanten in deze rol op. Uit veldwerk van de auteur op het schiereiland Athos blijkt dat daar ook nu nog legenden van dit type voortleven; daar zijn de daders vooral Arabieren en Turken. Aan het eind van het boek gaat de auteur kort in op enkele verwante legenden (o.a. over wenende madonna's). – J.H.

Krosenbrink, Henk. *Achterhoek en Liemers. Oude vertelsels, gevarieerd landschap en levende folklore.* Wageningen 1978, Zomer en Keuning. 168 p., 4 tek., 1 krt., 17 foto's; f 17,90; ISBN 90-210-0342-2.

Dit boek bevat een mengeling van landschap- en plaatsbeschrijving, historische feiten, volksverhalen en informatie over klootschieten, schuttersgilden, feesten, brooduitdeling enz. Veel nieuws voegt het boek niet toe: de volksverhalen en de andere volkskundige gegevens zijn voornamelijk geput uit de achter in het boek vermelde literatuur. – M.v.Z.

Kruissink, G. R. *Scheepssier; een nostalgische terugblik op de kleurige tooi van oude schepen.* Baarn 1977, Hollandia. 128 p., talrijke ill.; f 29,50; ISBN 90-6045-971-7.

Een rijk geïllustreerd informatief boek over de geschiedenis van de scheepsversiering in Europa. – J.J.S.

Kulturelle Stadt-Land-Beziehungen in der Neuzeit. Hrsg. von Günter Wiegmann. Münster 1978, F. Coppens Verlag. (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland, hrsg. v. d. Volksk. Komm. f. Westfalen 9). 337 p., 74 afb.; DM 19,80; ISBN 3-920192-48-6.

In het voorjaar van 1977 werd in Münster een werkbijeenkomst van geografen, germanisten, historici en volkskundigen belegd, over de culturele betrekkingen tussen stad en platteland. De bij die gelegenheid gehouden inleidingen, met uitzondering van die van Helmut Ottenjann die in de feestbundel voor Wilhelm Hansen werd opgenomen (zie V.B. 5 (1979) p. 138-142), zijn in het hier aangekondigde boek gebundeld. Bij de bewerking voor de druk is rekening gehouden met de in de discussies gemaakte opmerkingen. *Peter Schöller* waarschuwt in een inleidende beschouwing voor een verabsolutering van de tegenstelling tussen stad en land. Hij acht het vanuit een methodisch oogpunt juist om van centrum en invloedsgebied te spreken, waarbij het centrum vaak, maar niet altijd, een stad zal zijn. Hetzelfde geldt voor de verabsolutering van de invloed van economische en administratieve centra op de verspreiding van

culturele nieuwigheden. De laatste heeft haar eigen wetmatigheden, ook al is de invloed daarop van de beide eerstgenoemde onmiskenbaar. Hoe verschillend dergelijke verspreidingen kunnen verlopen laten de kaarten van de verspreiding van het slagwerk in de dorpsfanfare en van de moederdag in 1932 in de Rijnstreek zien. Anderzijds waarschuwt hij ook voor overschatting van de invloed van de media, die die van de centra doorkruist, en tenslotte noemt hij een aantal kenmerken van centra waarvan vernieuwingen uitgaan en centra die juist een behoudende invloed op hun omgeving hebben als aansporing voor verder onderzoek (29-43, 2 krt.). *Olof Wärneryd* behandelt een aantal theoretische problemen die zich voordoen wanneer men de verspreiding van iets nieuws in een model tracht na te bootsen. Hij gaat in het bijzonder in op de ingrijpende veranderingen in de verhouding tussen tijd en ruimte in de afgelopen honderd jaar, met Zweden als voorbeeld, waarmee men bij het begrijpen-achteraf van het verloop van een verspreiding rekening zal moeten houden (45-61, 6 graf.). *Hans Heinrich Blotevogel* vat in het eerste deel van zijn inleiding de uitgangspunten van de theorie van Christaller over de centrumfunctie samen, waarna hij zich afvraagt in hoeverre deze theorie ook bruikbaar is om een beter inzicht te krijgen in het verspreidingsgebied van de culturele diensten van een stad. Een vergelijking van de verspreiding van de leerlingen van een aantal middelbare scholen en universiteiten in Westfalen in de achttiende en negentiende eeuw laat zien dat de theorie van de centrumfunctie als toetsingsmodel wel bruikbaar is, maar dat de verspreiding van culturele diensten niet zonder meer gelijkgesteld mag worden met die van economische diensten. Voor de kennis van de verspreiding van cultuurgoederen, voorzover die geschiedt door tussenkomst van instellingen op cultureel gebied zoals scholen, verenigingen, tijdschriften, theaters, musea en dergelijke, is de kennis van de invloedssfeer van deze laatste derhalve een belangrijke voorwaarde. Voor de kennis van de verspreiding van cultuurgoederen zonder tussenkomst van deze instellingen zal men het communicatiemodel van Hägerstrand als toetsingsmodel kunnen gebruiken. Dit model zal echter voor de voor-industriële periode gecorrigeerd moeten worden. Blotevogel doet daartoe een eerste poging met het ontwerp van drie verschillende theoretische communicatiemodellen voor respectievelijk een open, een half open en een gesloten cultuurgebied (63-114, 7 theor. modellen, 11 verspreidingskrt.). *Friedhelm Debus* geeft een overzicht, met een groot aantal voorbeelden, van de theoretische benaderingen van de invloed van de stad op het platteland door dialectgeografen en van de resultaten daarvan (115-157, 17 afb.). *Ulrich Bauche* knoopt met voorbeelden uit de omgeving van Hamburg aan bij het theoretisch model dat enige jaren geleden door Wiegmann ontworpen is voor de verklaring van plaatselijke verschillen in cultuur rond een stad. Hij schetst eerst de betekenis van Hamburg voor haar omgeving op economisch en technisch gebied en stelt dan vast dat men plaatselijk op haar culturele invloed heel verschillend reageerde. Daarbij valt het in het bijzonder op dat de plaatsen in de onmiddellijke nabijheid van Hamburg vaak de oudste cultuurvormen bewaard hebben. De voorbeelden van de verschillende soorten reacties (vasthouden aan traditionele vormen, teruggrijpen op oudere vormen, gedeeltelijke overname van nieuwe vormen, vormwoekering, het toekennen van een symbolische betekenis aan bepaalde vormen) laten volgens hem zien dat het proces van cultuurbeïnvloeding, -vernieuwing en -bestendiging veel te gecompliceerd is voor een eenzijdige economische verklaring zoals die in de cultuurfixeringstheorie wordt gegeven. Het bont geschakeerde patroon dat er het gevolg van is, acht hij karakteristiek voor het platteland in de tweede helft van de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw, toen de plattelander zich bewust werd van zijn eigen waarde en daaraan uitdrukking gaf door het scheppen van een eigen culturele identiteit. Het zijn

deze nieuwe cultuurvormen die vervolgens in de tweede helft van de negentiende eeuw en daarna door de stedeling als de laatste resten van een door de stad verwoeste cultuur worden beschouwd (159-174). *Konrad Bedal* gaat na welke veranderingen en welke verschillen tussen arm en rijk en tussen stad en platteland 162 inventarissen uit het noordoosten van Beieren tussen 1523 en 1694 laten zien, waarbij hij in het bijzonder heeft gelet op de indeling van het huis en op het meubilair. Na een kritische analyse van de waarde van zijn bronnen en een karakteristiek van hun inhoud (met in de bijlage 16 volledige inventarissen en enkele statistische tabellen), komt hij tot de slotsom dat de veranderingen en verschillen veel minder groot zijn dan men, misleid door de tegenstelling tussen stedeling en platteland in de negentiende eeuw, zou verwachten en dat ze, voorzover ze er zijn, eerder kenmerkend zijn voor de tegenstelling tussen arm en rijk dan voor die tussen stad en land (175-209, bijlagen p. 210-248, 5 afb.). *Klaus Roth* heeft in 690 sterfinventarissen van de boedel in 220 boerderijen niet ver van Münster nagegaan welke wijzigingen in het huisraad tussen 1569 en 1809 zijn aangebracht. Na een uitvoerige bronnencritiek en een verantwoording van de wijze waarop de gegevens in de computer zijn gebracht, komt hij tot de slotsom dat de verspreiding van de 25 nieuwe voorwerpen die in de loop van die tijd worden ingevoerd, plaats heeft in vijf duidelijk van elkaar te onderscheiden perioden (omstreeks 1610, 1628-1648, 1671-1685, 1711-1726 en 1779-1800, waarbij men moet bedenken dat de aanschaf van deze voorwerpen steeds iets eerder moet hebben plaatsgehad), dat in het verloop van de verspreiding steeds hetzelfde patroon is vast te stellen en dat ze, ruimtelijk gezien, sterk bepaald wordt door de afstand tot Münster (249-278, bijlagen p. 279-285, 8 graf.). *Ruth-E. Mohrmann* tenslotte vindt in ongeveer 550 achttiende- en negentiende-eeuwse inventarissen uit het voormalige hertogdom Braunschweig de bevestiging van de stelling dat de tweede helft van de achttiende eeuw en in het bijzonder het laatste kwart en de jaren na het midden van de negentiende eeuw gekenmerkt worden door de uitgebreide vernieuwingen in het meubilair van de plattelandsbevolking, voor wat de negentiende eeuw betreft met een duidelijke aanloop in de jaren dertig en veertig en met diep ingrijpende gevolgen voor het eigen karakter van de plattelandscultuur. Zij waarschuwt evenwel voor haar eigen conclusies, omdat de bronnen voor Braunschweig zeer ongelijk van waarde en van spreiding zijn (297-326, bijlagen p. 327-337, 1 krt., 16 graf.). In een nabeschuiving die als inleiding tot het boek is opgenomen gaat *Günter Wiegelmann* nog in op enkele resultaten en conclusies in het bijzonder uit de volkskundige bijdragen. Naar aanleiding van een opmerking van Ruth.-E. Mohrmann dringt hij aan op een nader onderzoek naar de samenhang tussen veranderingen in de agrarische bedrijfsvoering en de plattelandscultuur in de negentiende eeuw en daarmee samenhangend naar de invloed van het onderwijs op de verburgerlijking van de boer. De conclusie van Bedal dat er in het noordoosten van Beieren in de zestiende en zeventiende eeuw geen noemenswaardige invloed van de stad op het platteland valt te bespeuren, relativeert hij door er op te wijzen dat de beide door Bedal onderzochte steden betrekkelijk kleine plattelandsstadjes zijn, maar hij voegt eraan toe dat in het algemeen de verburgerlijking van het platteland in het zuiden van Duitsland aan het eind van de middeleeuwen al in grote lijnen haar beslag schijnt te hebben gehad, terwijl ze zich in het noorden pas daarna geleidelijk voltrokken heeft. De kritiek van Bauche op de eenzijdigheid van de cultuurfixerings-theorie acht hij te scherp geformuleerd. Diens voorstellen om voortaan niet van cultuur- maar van vormfixering te spreken en daarnaast de begrippen 'Form-isolierung' en 'Luxurierung' in te voeren, onderschrijft hij dan ook maar zeer ten dele en dan nog met voorbehoud. Als de belangrijkste doelstellingen voor de naaste toekomst ziet hij een feitelijk onderzoek naar

de samenhang tussen de economische en de culturele invloed van de stad, een vergelijking van de resultaten van het onderzoek naar cultuurinvloeden op grond van cultuurresten enerzijds en archivalische bronnen anderzijds in eenzelfde gebied, en de ontsluiting van een groter aantal stedelijke inventarissen om een vergelijking tussen de stedelijke cultuur en die van het platteland meer in details mogelijk te maken (1-27). - J.J. Voskuil.

[Meertens, P.J.]. *Meertens over de Zeeuwen. Zeeuwse studies uitgegeven naar aanleiding van zijn tachtigste verjaardag*. Middelburg 1979, Fanoy boeken. 462 p., 34 ill.; f 69,50; ISBN 90-701-7409-X.

Behalve een ruime keuze van de artikelen van Meertens over de Zeeuwen en Zeeland, bevat deze bundel, die werd uitgegeven ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag op 6 september 1979, een beknopte levensschets door M.P. de Bruin (p. 7-9). De bundel zelf bestaat uit acht afdelingen; Letterkundig leven (11-118), Dialect (119-156), Volkskunde (157-226), Naamkunde (227-250), Maatschappelijk leven (251-328), Godsdienstig leven (329-408), Biografica (409-428) en Feestredes (429-459). In de afdeling Volkskunde zijn zijn artikelen opgenomen over Zwerfsagen in Zeeland (uit *Miscellanea Peeters* 1975), Geloof en volksleven (Neerl. volksleven 1966), De Zeeuwen (De Nederlandse volkskarakters 1938), Het heulen (*Miscellanea Gessleriana* 1948), Zeeuwse ondeugden (*Tijdschrift Sibbe* 1942), Het smelt-steken (Volkskunde 1925) en Wat er over het volksleven op Walcheren geschreven werd (Neerl. volksleven 1963). Men kan zich afvragen of het artikel over Geloof en volksleven in deze rij wel op zijn plaats is en het betreuren dat het levensbericht van de op Tolen geboren Cornelia Catharina van de Graft uit het Jaarboek van de Mij. van Letterkunde en vooral ook het overzicht van de 'Hinterlassenschaftsinventare aus der niederländischen Provinz Zeeland' uit *Ethnologia Europea* ontbreken, maar wanneer de uitgever gedwongen is een keuze te maken, blijft er altijd wat te wensen over. Die noodzaak tot beperking zal er ook de verklaring voor zijn dat zijn misschien belangrijkste Zeeuwse publicatie, die over Een Zeeuwse volkskundige enquête uit 1860, die in de *Bijdragen en Mededelingen van de Volkskunde-commissie* verschenen is, niet kon worden opgenomen. Ze is daar waarschijnlijk te omvangrijk voor. Dat neemt niet weg dat de bundel als geheel een voortreffelijk overzicht geeft van Meertens veelzijdige activiteiten. - J.J.V.

Metken, Sigrid. *Geschnittenen Papier. Eine Geschichte des Ausschneidens in Europa von 1500 bis heute*. München 1978, Verlag Georg D.W. Callwey. (Kulturgeschichte in Einzeldarstellungen). 335 p., 440 ill., 1 losse plaat; f 106,73; ISBN 3-7667-0425-7.

Als uitgangspunt van haar studie heeft de schrijfster het knippen, uit perkament of papier, genomen. Dit stelt haar in staat de bespreking van uiteenlopende typen knipsels in één boek bijeen te brengen. Zij heeft echter geen cultuurgeschiedenis van het uitknippen willen schrijven. Alleen in de eerste twee bladzijden van het boek geeft zij daartoe een aanzet. Daarentegen heeft zij, zonder een duidelijke verantwoording, haar onderwerp verdeeld in een tiental thema's, waarbij afwisselend het accent valt op het onderwerp dat uitgeknipt wordt, de manier van knippen of de functie van de knipsels. In de afzonderlijke hoofdstukken beschrijft zij telkens de geschiedenis van het betreffende thema; het samenvoegen van deze elementen tot een totaalbeeld laat zij aan de verbeelding van de lezer over. Een behandeling van de stof waarbij uitgegaan wordt van de verschillende manieren van knippen acht zij niet mogelijk. Aan de hand van enkele voorbeelden laat zij zien dat alle technieken, het uitknippen van een geschilderde of gedrukte afbeelding, of

het vrije knippen (waarbij weer een onderscheid gemaakt kan worden tussen het knippen naar de omtrek of het van binnenuit opensnijden van het papier) steeds door elkaar gebruikt worden in een bepaalde periode of in een bepaald type knipkunst. Voor haar studie heeft ze gebruik gemaakt van de knipsels en uitknipbladen zelf, die steeds nauwkeurig beschreven worden, en van opmerkingen over het uitknippen in contemporaine literatuur, autobiografieën, encyclopedieën en advertenties.

In het eerste, inleidende hoofdstuk beschrijft de auteur de ontwikkeling van de knipkunst vanaf het einde van de vijftiende eeuw, waaruit de eerste voorbeelden in Europa bekend zijn, tot aan het begin van de achttiende eeuw, wanneer de bloeiperiode van het uitknippen begint. Zij wijst o.a. op de roem in de zeventiende eeuw van knipsels van wit papier, bevestigd op een zwarte ondergrond, die in Nederland gemaakt werden door dames uit de maatschappelijke bovenlaag. Zij werden ten geschenke gegeven, aan de muur gehangen of door liefhebbers verzameld in albums. Na een hoofdstuk over het uitknippen van figuurtjes voor de kerststal in Italië, Zuid-Duitsland, Oostenrijk en Tsjechoslowakije vanaf de zeventiende eeuw tot heden, komt zij terug op het knippen uit perkament en wit papier. In Nederland gaven in de achttiende eeuw gemeentebesturen opdrachten voor knipsels van het gemeentewapen, en tot in de negentiende eeuw was het gebruikelijk knipsels te maken die de huwelijksdag herdachten.

Een bijzondere categorie vormen de zgn. Spitzenbilder. Zij worden gekenmerkt door zeer fijn uitgesneden symmetrische bloemen- en plantenmotieven rond een miniatuur, waarop religieuze voorstellingen (vooral heiligen) geschilderd werden of symbolen van vriendschap, trouw of liefde. Zij werden vooral in de achttiende eeuw in Midden-Europa, maar ook in delen van Nederland, ten geschenke gegeven op de naamdag, op Kerstmis of nieuwjaar, bij jubilea of een afscheid – maar nooit bij een sterfgeval – en meestal bewaard in een kerkboek. In een kort hoofdstuk behandelt de schrijfster een Parijs modeverschijnsel in de eerste helft van de achttiende eeuw, het beplakken van meubilair met gravures uit uitknipbladen, en het versieren van afbeeldingen met goudpapier en stoffen. Met het maken van deze gouaches hield de maatschappelijke bovenlaag al aan het eind van de achttiende eeuw op, maar lagere sociale groepen gingen er mee door tot in de negentiende eeuw, en ook nu nog komen met stof bestikte ansichtkaarten voor. Het bekendste voorbeeld van de knipkunst vormen ongetwijfeld de uit zwart papier geknipte schaduwprofielen. In de tweede helft van de achttiende eeuw was het maken van silhouetten een favoriet tijdverdrijf van de gegoede stand, en in het begin van de negentiende eeuw kregen dochters uit welgestelde families hierin een opleiding; ook beroepskunstenaars vervaardigden deze portretten. Ze zijn waarschijnlijk uitgevonden in Engeland, en waren vooral in Duitsland geliefd, in Nederland in mindere mate. Interessant is het verband dat de auteur legt met de in de achttiende eeuw levende denkbeelden. Zij wist op de belangstelling voor de klassieke oudheid en de daaruit bekende muntprofielen, op ideeën over de oorsprong van de schilderkunst uit het natekenen van de schaduw, op een vorm van psychologie die het karakter wilde aflezen uit de vorm van het hoofd, en op de wens van de zelfbewuste burgerij naar een portret van zichzelf. Men gaf silhouetten aan elkaar als teken van vriendschap, of als aandenken aan een overledene, en bewaarde ze in albums. In de tweede helft van de negentiende eeuw werden ze verdrongen door de opkomende fotografie. Niet meegerekend een hoofdstuk over knipsels van gevouwen papier die in de late achttiende en in de negentiende eeuw in o.a. Duitsland dienst deden als liefdes- en nieuwjaarsbrief, wijdt de auteur de rest van het boek aan het uitknippen van plaatjes uit uitknipbladen. Deze bladen werden al gedrukt aan het eind van de zeventiende eeuw, maar zijn vooral in de tweede helft van de

negentiende eeuw erg populair. Aan het uitknippen kende men o.a. een pedagogische functie toe: het zou een betere waarneming mogelijk maken.

In de achttiende eeuw is een onderscheid tussen bladen voor volwassenen en voor kinderen niet mogelijk. Mannen verzamelen bladen met soldaatjes, en voor vrouwen zijn er, om de ontwikkelingen in de mode te volgen, papieren aankleedpoppen. In het midden van de eeuw maken volwassenen in Parijs trekpoppen. In de negentiende eeuw wordt deze vorm van uitknippen steeds meer een tijdverdrijf voor kinderen. De knipsels werden tot scène's gegroepeerd en op karton geplakt, in schriften geplakt, of opgesteld (zoals de soldaatjes, en de figuurtjes voor het papieren toneel). Bouwplaten maken het mogelijk hele steden te bouwen. Een kort hoofdstuk over het plakboek besluit het boek. - J.H.

Mohrmann, Ruth-Elisabeth. *Volksleben in Wilster im. 16. und 17. Jahrhundert.* Neumünster 1977, Karl Wachholtz Verlag. (Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins 2). 400 p.; f 38,50; ISBN 3-529-02451-1.

In dit boek, een in 1975 te Kiel verdedigde dissertatie, geeft de auteur een beeld van het sociale leven in de zestiende en zeventiende eeuw in Wilster, een stadje in de omgeving van Hamburg. Zij heeft daarvoor gebruik gemaakt van archivalia, vooral gerechtelijke stukken (o.a. aanklachten, veroordelingen, getuigenverklaringen), gedrukte bronnen (o.a. verordeningen) en literatuur. Ondanks de grote rijkdom aan documenten wijst de auteur er herhaaldelijk op dat zij slechts in beperkte mate een antwoord geven op de vragen die zij stelt. De meeste bronnen dateren uit de eerste helft van de zeventiende eeuw, maar de auteur acht de gegevens daaruit representatief voor de tijd van de zestiende en zeventiende eeuw. Met dit gezichtspunt is ook de opzet van het boek aangegeven. De auteur beschouwt de genoemde periode als één geheel, en wijst slechts een enkele maal op veranderingen. Aan het eind van het boek behandelt zij in een afzonderlijk hoofdstuk historische gebeurtenissen. Daar gaat het haar vooral om de invloed van oorlogen en inkwartieringen van soldaten op het leven in de stad.

Het centrale thema in het boek zijn de speelruimte die de enkeling heeft in zijn gedrag, en de grenzen die daaraan gesteld worden door het leven in de gemeenschap. Aan de hand van de terminologie van de inwoners zelf geeft zij een beeld van de onderscheiden sociale groepen in de stad, en hun onderlinge verhouding. Zij beschrijft hoe de stad bestuurd werd en in hoeverre de inwoners daarop invloed hadden. Daarbij betreft zij ook de verhouding van Wilster tot de hogere overheid, de koningen van Denemarken. Zij gaven de stad privileges en bij hen konden inwoners hun beklag doen over het stadsbestuur; anderzijds moest de stad aan de koning betalingen verrichten en waren de inwoners onderworpen aan de voor het hele land geldende verordeningen (o.a. op het gebied van de kleding). Weliswaar bespreekt de auteur in een afzonderlijk hoofdstuk de sociaal-economische omstandigheden, maar haar belangstelling gaat toch vooral uit naar de manier waarop de inwoners met elkaar omgaan, en naar de normen die dit gedrag regelen. Door de aard van de bronnen valt daarbij het accent op de onderlinge conflicten, en hun gerechtelijke afwikkeling.

Zij beschrijft de rechtsgang, en leidt uit het ontbreken van vermeldingen van volksgerichten een nauwe overeenstemming af tussen rechtspraak en rechtsgevoel. Onder de conflicten nemen de beledigingen een belangrijke plaats in. Aan het begrip eer en het inzicht dat het biedt in de sociale verhoudingen, wijdt de auteur een afzonderlijk hoofdstuk. Nog meer dan de omgang met stadsgenoten bepaalde het gezinsleven thuis in Wilster het bestaan van de enkeling. Op grond van wat de bronnen bieden aan gegevens over o.a. het meubilair, voedingsmiddelen, de kleding geeft zij een beeld van de materiële

omstandigheden in de huizen, en de sociale verschillen die daarin zichtbaar zijn. Uit verslagen van conflicten kan afgeleid worden hoe man, vrouw en kinderen, en burens, met elkaar omgingen. Enigszins verontschuldigend, omdat het afwijkt van haar vraag naar de sociale dwang, behandelt de auteur kenmerken van gebruiken van de jaar- en levenskring, en het gedrag in herbergen. Behalve over enkele heksenprocessen staan in de bronnen nauwelijks gegevens over het volksgeloof. De gesproken taal zou een inzicht kunnen geven in het wereldbeeld van de inwoners, maar behalve de beledigingen en ook spreekwoorden en zegswijzen, is deze niet in de documenten opgenomen. De talrijke citaten uit de bronnen, weliswaar gesteld in de ambtelijke taal, verlevendigen de lezing van het boek. - J.H.

Nederlandse volkskundige bibliografie. Systematische registers op tijdschriften, reekswerken en gelegenheidsuitgaven XXVI. Duitse volkskundige tijdschriften (1842-1960) door W. Arens. Antwerpen 1978, Centrum voor Studie en Documentatie. LIXII, 207 p.; Bfr. 600,-.

Uit vierendertig Duitse volkskundige tijdschriften zijn voor deel zesentwintig van de Nederlandse volkskundige bibliografie de artikelen en recensies geëxcerpeerd die voor de Nederlandse volkskundebeoefening van belang zijn. De bijdragen zijn, zoals gebruikelijk in deze reeks, systematisch gerangschikt volgens de indeling van Hoffmann-Krayer en zijn tevens toegankelijk via alfabetische registers op auteurs- en zaaknamen. In de inleiding tot de registers bespreekt Arens de betekenis van de Duitse tijdschriften voor het Noord- en Zuid-Nederlandse volkskundige onderzoek en geeft hij een overzicht van de bibliografische gegevens van elk tijdschrift tot 1960. Daaraan vooraf gaat een beschrijving van de invloed van Duitse volkskundigen (zoals de gebroeders Grimm, A.H. Hoffmann von Fallersleben, J.W. Wolf, V. Coremans en A. Bach) op de wetenschappelijke volkskundestudie in Vlaanderen en Nederland in de negentiende en twintigste eeuw. - E.D.

Nederlandse volkskundige bibliografie. Systematische registers op tijdschriften, reekswerken en gelegenheidsuitgaven XXVII. Mïen Taal- en Letterkunde en Geschiedenis (1854-1960), Filologencongressen (1898-1960), Wetenschappelijke Tijdingen (1935-1960) door S. Engels. Antwerpen 1978, Centrum voor Studie en Documentatie. XX, 237 p.; Bfr. 500,-.

Engels bespreekt in de inleiding tot deel zevenentwintig van de Nederlandse volkskundige bibliografie de volkskundige betekenis van de voor dit deel doorgenomen tijdschriften: Wetenschappelijke Tijdingen, Handelingen van de Nederlandse en van de Vlaamse Filologencongressen, en de periodieken van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden en van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis. Wat betreft het belang voor de volkskunde van de Handelingen der Vlaamse Filologencongressen verwijst Engels naar een artikel hierover door K.C. Peeters in *Volkskunde* 64 (1963) p. 99-124. De volkskunde bleek op de Nederlandse Filologencongressen een minder belangrijke plaats in te nemen dan op de Vlaamse. Niettemin kwamen er af en toe volkskundige onderwerpen ter sprake tijdens geschiedkundige, literaire of taalkundige voordrachten. Binnen de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde kwam de volkskunde meestal aan de orde in de Commissie voor Geschiedenis en Oudheidkunde. De onderwerpen hadden in hoofdzaak betrekking op het oude recht, de rechtstaal, de volkstaal, de volkskunst, de nijverheid, het geloof en de bewoning.

Na een opsomming van de bibliografische gegevens van de geëxcerpeerde tijdschriften volgen de systematische registers en de alfabetische auteurs- en zaaknaamindexen. – E.D.

Nederlandse volkskundige bibliografie. Systematische registers op tijdschriften, reekswerken en gelegenheidsuitgaven XXVIII. Brusselse tijdschriften (1855–1960) door Monique Dony. Antwerpen 1978. Centrum voor Studie en Documentatie. XXXIV, 330 p.; Bfr. 625,-.

Deel achtentwintig van de Nederlandse volkskundige bibliografie bevat de systematische registers op volkskundige artikelen en recensies uit vijftien tijdschriften die van 1855 tot 1960 in Brussel zijn verschenen. Aan het systematische gedeelte gaat een overzicht vooraf van de geschiedenis, de volkskundige waarde en de bibliografische gegevens van elk tijdschrift. De tijdschriften zijn zeer verschillend van aard. *Germania*, *De Klauwaert* en *Het Nederduitsch Maandschrift*, die alle drie voor 1900 verschenen, houden zich in hoofdzaak bezig met de taalstrijd en de literatuur. *De Brusselse Post* (1950–) en *Brusselse Tijdingen* (1938–1944) willen de Nederlandse cultuur in Brussel bevorderen. *Hamer* (1943–1944) en *Volk aan den Arbeid* (1942–1943) zijn Duitsgezind en pangermanistisch gericht. *Hamer* is het enige specifieke volkskundige tijdschrift van deze vijftien Brusselse bladen. De bijdragen, waarvan de wetenschappelijke waarde nogal varieert, zijn behalve via de systematische registers toegankelijk met behulp van de alfabetische auteurs- en zaaknamenindexen. – E.D.

Nederlandse volkskundige bibliografie. Systematische registers op tijdschriften, reekswerken en gelegenheidsuitgaven XXIX. Vlaamse literaire tijdschriften (1850–1960) door Leo Sips. Antwerpen 1979, Centrum voor Studie en Documentatie. X, 278 p.; Bfr. 550,-.

Voor deel negentwintig van de Nederlandse volkskundige bibliografie zijn tweeëntwintig Vlaamse literaire tijdschriften doorgenomen, waarvan er eenendertig geen volkskundig materiaal bleken te bevatten. In de registers zijn alle bijdragen met een volkskundig onderwerp opgenomen, ook literaire producten met een volkskundige achtergrond. De laatste zijn met een kruisje onderscheiden van de meer beschouwende artikelen. De bijdragen waarvan de meeste betrekking hebben op de volksletterkunde en het volksgeloof, met name de heiligenverering, zijn zoals in de hierboven beschreven delen systematisch gerangschikt volgens de indeling van Hoffmann-Krayer en tevens ontsloten door alfabetische indexen op auteurs- en zaaknamen. – E.D.

Official and popular religion. Analysis of a theme for religious studies. Ed. by Pieter Hendrik Vrijhof and Jacques Waardenburg. The Hague, Paris, New York 1979, Mouton Publishers. (Religion and society 19). XIV, 739 p.; f 106,40; ISBN 90-279-7998-7.

Stafleden van de Utrechtse theologische faculteit en enkele buitenstaanders hebben zich enkele jaren bezig gehouden met de vraag of de begrippen 'officieel geloof' en 'volksgeloof' bruikbaar zijn voor de beschrijving van religieuze verschijnselen. Hun bijdragen zijn voor deze bundeling verrijkt met de in de discussie opgedane nieuwe inzichten, en voorzien van een voorwoord (p. V–VII), een inleiding (p. 1–7), een samenvatting (p. 631–667), een slotbeschouwing (p. 668–699) en aanwijzingen voor verder onderzoek (p. 700–704). *P.H. Vrijhof*, die de inleiding en de slotbeschouwing voor zijn rekening heeft genomen, wijst erop dat de betreffende begrippen tot nu toe in de godsdienstwetenschappen weinig gebruikt zijn. Een van de uitzonderingen is de Engelse socioloog Robert Towler, wiens definitie van 'official and common religion' (een term

waaraan hij de voorkeur geeft boven 'popular religion') als uitgangspunt van de discussie is gekozen. *R. van den Broek* geeft voorbeelden (dodencultus, het zoeken van genezing bij wonderdoeners en het gebruik van amuletten, het raadplegen van zieners en astrologen) van het voortbestaan van voorchristelijke religieuze praktijken onder het kerkvolk in de klassieke wereld in de eerste eeuwen na Christus, en van de verschillende reacties daarop van de officiële christelijke gezagsdragers (p. 11-54). *J.A. Huisman* recapituleert het proces van de kerstening van de germaanse wereld en de vooral politieke factoren die daarin een rol speelden. Resten van de voorchristelijke opvattingen vindt men enerzijds min of meer verhuld als volksgeloof of officieus christelijke praktijken tot in de negentiende eeuw, anderzijds leven ze nog voort in de denkbeelden over rationalisme, democratie en personalisme die men in het overwegend protestantse noorden van Europa kan aantreffen. In hoeverre hij die laatste denkbeelden mede verantwoordelijk stelt voor de huidige ontkerstening van de christelijke wereld, die hij aan het slot van zijn artikel signaleert, is mij niet duidelijk (p. 55-70). *W.Th.M. Frijhoff* waarschuwt voor een vertekening van de periode tussen de vijftiende en het eind van de achttiende eeuw bij een benadering vanuit de huidige verhoudingen. Wanneer men bijvoorbeeld de betekenis van de religie in die tijd afmeet aan de intensiteit van de kerkelijke praktijken, zoals dat op het ogenblik vaak gedaan wordt, en die zonder meer vergelijkt met de huidige praktijken, dan miskent men het fundamentele verschil tussen een maatschappij waarin de religie de alles bepalende waardenschaal en drijvende kracht was en een maatschappij waarin de kerk een marginale plaats heeft gekregen. Bovendien loopt men het gevaar uit het oog te verliezen dat de gegevens die bewaard zijn gebleven, tengevolge van datzelfde verschil, volgens geheel andere criteria zijn geselecteerd dan nu het geval zou zijn, en dat ze de werkelijke toestand eerder verhullen dan verduidelijken. Als voorbeeld noemt hij de angst voor een rooms-katholieke machtsgreep in de Republiek in 1734 (zie V.B. 5 (1979), 75), die bij een nauwkeurige analyse van de feiten op een veel ruimere verspreiding van irrationele opvattingen blijkt te berusten dan men op grond van de officiële kerkelijke leer en de latere uitspraken van gezagsdragers zou vermoeden. De leidende gedachte in de schets van de ontwikkeling sinds de late middeleeuwen die hij in dit artikel geeft, is dan ook dat de scheiding tussen zogenaamd volksgeloof en officieel door de kerk erkend geloof zich veel langzamer heeft voltrokken, en dat de Hervorming in dat proces een veel minder beslissende rol heeft gespeeld, dan men in het algemeen aanneemt. De Hervorming is hoogstens een symptoom van een zich langzaam voltrekkende scheiding tussen kerk en staat en van een toenemende rationalisering van het denken, waarin de kerkelijke gezagsdragers door hun afkomst en sociale positie een actief aandeel hadden. Die scheiding wordt echter pas in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw duidelijker zichtbaar en krijgt niet eerder dan in de negentiende eeuw haar beslag. Tegen die achtergrond wordt het ook begrijpelijk dat het tot de zeventiende eeuw duurde voor er aan de heksenvervolgingen een einde kwam. Pas toen men enigszins gewend begon te raken aan de gedachte dat de religie niet het enige ordenende principe is, verloor de gedachte aan een tegencultuur in de zin van een omgekeerde wereld, die aan de heksen- en kettervervolgingen ten grondslag ligt, haar obsederende kracht (p. 71-116). Volgens *G.J.F. Bouritius* is het naast elkaar voorkomen van geloof en volksgeloof kenmerkend voor een sociaal gedifferentieerde maatschappij. Als voorbeeld van een dergelijke maatschappij kiest hij West-Europa in de negentiende eeuw. Zijn artikel bevat de karakteristieken van drie verschillende typen volksgeloof uit die periode: 1. het geheel van traditionele handelingen en rituelen tot afweer, genezing en bezwering van ziekte en dood en van de krachten van de natuur; 2. de opkomst, verspreiding en ontwikkeling van het

methodisme in Engeland; 3. de verering van het Heilig Hart in het bijzonder in Frankrijk. In deze drie voorbeelden is de verhouding tot de officiële leer telkens een andere. In het eerste geval blijkt de kerk het volksgeloof nu eens te bestrijden, dan weer te tolereren of op een of andere manier onder controle te krijgen. In het geval van het methodisme ontstaat geleidelijk een officiële leer waartegen zich dan weer nieuwe officieuze bewegingen afzetten. In het voorbeeld van de verering van het Heilig Hart is het volksgeloof een bijproduct van het officiële geloof en oefent de kerk duidelijk invloed uit op zijn verbreiding. In alle gevallen is sprake van een wederzijdse relatie. Om die te bestuderen en de verschillende typen relaties te catalogiseren, zal men zich voor ogen moeten houden dat deze niet statisch zijn maar gebonden aan een historische context en dat ze derhalve voortdurend naar vorm en inhoud veranderen (p. 117-165). *E.J.M.G. Roebroeck* vraagt zich af in hoeverre de tegenstelling tussen (kerkelijk) geloof en volksgeloof een zinvol uitgangspunt is om de veranderingen in het geloofsleven in onze tijd te beschrijven. Hij illustreert die veranderingen met drie opvallende ontwikkelingen in de rooms-katholieke kerk in Nederland: 1. de toenemende tegenstelling tussen de kerkelijke voorschriften en het dagelijks handelen van de gelovigen (b.v. op het gebied van de geboortebepanking); 2. het ontstaan van groepsvorming onder de gelovigen met als gevolg een toenemende polarisatie; 3. het zich afwenden van de kerk en het zoeken van toevlucht bij religieuze bewegingen buiten de kerk. Zijn conclusie is dat deze verschijnselen niet los van de kerk kunnen worden gezien, dat het maken van een tegenstelling derhalve niet zinvol is, maar dat ze vragen om een benadering door theologen en sociologen gezamenlijk, waarbij de kerk en het buitenkerkelijk geloof moeten worden gezien als aspecten van het geloofsleven, dat voortdurend verandert als gevolg van de maatschappelijke veranderingen (p. 166-199). *A.J. Wichers* legt in zijn bijdrage de nadruk op deze maatschappelijke veranderingen als verklaring voor de veranderingen in het geloofsleven. Hij wijst erop dat de toestand van welvaart waarin wij ons in West-Europa sinds 1950 bevinden uniek is en dat ze een revolutionaire invloed heeft op het denken en de toekomstverwachtingen van de grote massa van de bevolking waarop de christelijke geloofsleer was afgestemd. Tot ongeveer 1950 had het Christendom het antwoord gegeven op de (materiële) onzekerheden in hun bestaan door het projecteren van hun verlangens op een bovennatuurlijke orde. Na 1950 verdween de behoefte aan een dergelijke projectie in toenemende mate. Bovendien blokkeerde de daarmee samenhangende pluriformiteit van de samenleving en het algemeen hoge niveau van de intellectuele ontwikkeling een critiekloos aanvaarden van dezelfde dogma's door een meerderheid. Deze ontwikkeling uit zich in een scala van afwijkende opvattingen. De toekomst van het Christendom zal naar zijn mening afhangen van het vermogen antwoorden te geven op vragen die nog niet zijn opgelost en die vooral op het intellectuele en morele vlak liggen (p. 200-216). *P.H. Vrijhof* onderscheidt in de geschriften van Robert Towler, Paul Audet, Michel Meslin en Harvey Cox twee nauw verwante opvattingen over de verhouding tussen officieel geloof en volksgeloof, die hij kenmerkend acht voor de gangbare benadering van het probleem. In die zienswijzen wordt het volksgeloof als het oorspronkelijke geloof gezien. In het ene geval wordt daarmee vooral bedoeld dat het de oudste, in het andere geval dat het de fundamenteel-menselijke opvattingen bevat. In het officiële geloof is een deel van die opvattingen geïnstitutionaliseerd. Dit veroorzaakt spanningen die in tijden van crisis aan de oppervlakte komen. Evenals Roebroeck brengt Vrijhof een correctie op die opvattingen aan en pleit hij voor een sociologische benadering. De tegenstelling tussen officieel en officieus (een term die hij liever gebruikt dan volksgeloof) geloof is volgens hem niet statisch maar het zijn polen in een doorlopend institutionaliseringsproces dat reageert op de maatschappelijke verande-

ringen. Dit soort institutionaliseringsprocessen zijn niet voorbehouden aan het Christendom alleen. De bestudering ervan acht hij een van de belangrijkste taken van de godsdienstsociologen (p. 217-243). *P. Staples* doet een poging de begrippen officieel geloof en volksgeloof scherper te omlijnen zodat ze ook bruikbaar zijn voor een beschouwing vanuit oecumenisch (of boven-nationaal) gezichtspunt en met name ook voor de beschrijving van recente transcontinentale bewegingen. Hij verliest zich daarbij in zeer veel woorden die voor mij althans niets verhelderen. Zijn vergelijking met de begrippen klassieke muziek, volksmuziek en populaire muziek, waarmee hij zijn betoog verduidelijkt, is daarentegenover zo simpel dat ik wel kan hopen, maar tegen de achtergrond van zoveel abstract geweld niet kan geloven dat ze zijn gedachten nauwkeurig weergeeft (p. 244-293). Iets dergelijks laat zich zeggen over de bijdrage van *C.J.M. Donders*. Donders vraagt zich af in hoeverre de termen officieel geloof en volksgeloof bruikbaar zijn in de godsdienstpsychologie. Hij komt tot de slotsom dat ze voor de beschrijving van een bepaalde situatie, in het bijzonder door de dubbelzinnigheid van 'volk', weinig waarde hebben, maar dat ze als uitgangspunt voor een onderzoek wel op nieuwe ideeën kunnen brengen. Zo kan onderzoek naar de geloofsbeleving van mensen uit lagere sociale groepen en het verband met de structuur van hun persoonlijkheid een waardevolle correctie aanbrengen op de psychologische theorieën die hun gegevens tot nu toe eenzijdig hebben ontleend aan onderzoek onder de gelovigen uit de hogere maatschappelijke groepen. De kans dat een individu zich de waarheden van het officiële geloof niet eigen weet te maken en als gevolg daarvan een gespleten persoonlijkheid ontwikkelt, zou veel groter zijn dan wanneer het gaat om waarheden en voorschriften op het niveau van het volksgeloof (p. 294-322). Tot zover de inhoud van het eerste deel, dat geheel aan het Christendom is gewijd. Het tweede deel bevat beschouwingen over de verhouding tussen officieel geloof en volksgeloof in landen buiten de christelijke wereld. Ik volsta met een korte vermelding. *J.W. Doeve* schrijft over genoemde tegenstelling in het Judaïsme (p. 325-339), *J.D.J. Waardenburg* over de Islam (p. 340-386), *R. Ransdorp* over het Chinese keizerrijk (p. 387-426), *J.H. Kamstra* over de godsdienst in Japan (p. 427-461), *D.J. Hoens* over veranderingsprocessen in het Hinduïsme (p. 462-486), *M.A.G.T. Kloppenborg* over het Singalese Buddhisme (p. 487-513), *W.E.A. van Beek* over veranderingen in een Afrikaanse godsdienst (p. 514-543), *J.G. Platvoet* over de wisselwerking tussen Akan en Christendom in zuidelijk Ghana (p. 543-606) en *J. van Baal* aan de hand van voorbeelden uit Irian en omgeving over de rol van waarheid en betekenis in veranderende religieuze systemen (p. 607-628). *P.H. Vrijhof* stelt in zijn slotbeschouwing vast dat de tegenstelling tussen officieel geloof en volksgeloof vooral bruikbaar is bevonden door de schrijvers die hun gegevens zochten in het verleden van het gekerstende deel van de wereld. Voor de andere godsdiensten en voor de situatie in de moderne christelijke maatschappij bleek ze minder geschikt. Hij leidt daaruit af dat de sociaal-historische context beslissend is en dat de geloofsopvattingen die met deze twee begrippen worden aangeduid niet statisch zijn maar dat we ze moeten beschouwen als de polen in een proces van institutionalisering. Hij gebruikt daarom ook liever de termen officieel en niet-officieel geloof en stelt voor om de term volksgeloof te reserveren voor bepaalde varianten van het laatste. Onderzoek naar het verloop van dergelijke processen, die onderling sterk kunnen verschillen, acht hij een van de belangrijkste opgaven van de godsdienstsociologie (p. 668-699).

Vrijhof legt er in de inleiding de nadruk op dat deze bundel pas een eerste verkenning bevat en dat de lezer geen concrete onderzoeksresultaten mag verwachten. Die terughoudendheid is de leesbaarheid van de meeste bijdragen van het eerste deel niet ten

goede gekomen. Voor de vertegenwoordigers van een discipline die blijkbaar enigszins verstarde is, zijn de theoretische uiteenzettingen die hier worden aangeboden misschien schokkend, mij gingen ze door hun bloedeloosheid en hun al te grote abstractie, die hier en daar op de rand van onbenulligheid balanceert, in toenemende mate irriteren. Dat gold al enigszins voor de bijdragen van Bouritius en Roebroek, het gold in het bijzonder voor die van Vrijhof, Staples en Donders, en voor de drie slotbeschouwingen waarin alles nog eens wordt samengevat, vergeleken en rondgedraaid, blijkbaar met de illusie dat er door het eindeloos bijslijpen van alle definities zoets als een gemeenschappelijke noemer is te vinden. Een dergelijke illusie ligt natuurlijk al besloten in het oprichten van een discussiegroep. Het komt mij echter voor dat de samenstellers hier bovendien het slachtoffer zijn geworden van de eigenaardigheden van hun vak die ze met deze nieuwe benadering nu juist willen doorbreken. Het lijkt me dan ook geen toeval dat de meest tot nadenken of tegenspraak prikkelende bijdragen van buitenstaanders komen: van Huisman, al zijn zijn ideeën over een germaans substraat wel erg statisch, Frijhoff en Wichers. Bij deze algemene critiek komt dan nog dat sommige stukken in een ongelukkig Engels zijn geschreven, waar het oorspronkelijke Nederlands, vermengd met veel internationaal jargon, overal doorheen steekt. Voor een Nederlander valt het al niet mee om dat te volgen, voor een buitenlander moet het om hels te worden zijn, terwijl het toch juist ten gerieve van hem niet in de moedertaal van de schrijvers verschenen is. Kortom, veel ergernis die, en dit dan ter verzachting, misschien ook een gevolg is van de verwachtingen waarmee ik aan dit boek begonnen ben. Want dat het onderwerp de moeite waard is en dat het van betekenis is wanneer men zich er ook in de kringen van de godsdienstwetenschap mee gaat bezighouden, dat ben ik natuurlijk met de samenstellers eens en dat is ook de reden dat ik er zo uitvoerig aandacht aan besteed heb. – J.J. Voskuil.

O'Neill, Timothy P. *Life and tradition in rural Ireland*. London 1977, J.M. Dent & Sons LTD. XII, 122 p., 142 ill., 22 tek., 1 krt.; f 51,-; ISBN 0-460-04227-0.

O'Neill geeft een overzicht van het leven, de gewoonten en de gebruiken op het Ierse platteland vanaf de vroegste tijden tot ca. 1945. In acht hoofdstukken behandelt hij de volgende onderwerpen: het wonen (de huizenbouw en -indeling), de inrichting van de huizen, het dagelijks werk in en rondom het huis, de kleding, de voeding, de vervoermiddelen, de middelen van bestaan en de vrijetijdsbesteding (o.a. het kinderspel, de feesten uit levenskring en jaarkring en het vertellen van verhalen). Hierbij baseert hij zich uitsluitend op de bestaande literatuur over deze onderwerpen. Het boek is geïllustreerd met talrijke foto's en tekeningen en bevat een alfabetisch register van persoons- en zakenamen. – E.D.

Peeters, K.C. *Vlaams sagenboek; uitgeg. door Jan Bauwens*. Brussel 1979, Aurelia books. (Aurelia Folklorica nr. 8) 476 p., 31 ill.; Bfr. 357,-.

Wijlen K.C. Peeters wilde de door zijn studenten opgetekende volksverhalen uitgeven in een vlot leesbare niet-wetenschappelijke serie. De 309 verhalen zijn systematisch gerangschikt naar de catalogus van Sinninghe; het boek is voorzien van registers en een bronnenopgave. Of dit posthume werk het enige deel blijft is niet duidelijk. – J.J.S.

Philippen, Jos. *Geschiedenis en charme van de prentkaart*. B-3290 Diest 1977, Uitg. Europa. 183 p., 297 ill.; f 65,-; ISBN 90-6188-005.

Het boek bevat reproducties van een groot aantal Franse, Duitse, Engelse en Belgische ansichtkaarten, min of meer geordend naar onderwerp, uit vooral de eerste twee decennia van deze eeuw, en een korte, ongedocumenteerde inleiding, waarin de auteur de ontstaansgeschiedenis van de ansichtkaart schetst. Voordat deze werd uitgevonden, vermoedelijk in Wenen in 1871, kende men in verschillende Europese landen al lang het gebruik korte mededelingen te plaatsen op kleine, versierde briefjes. De auteur wijst o.a. op het visitekaartje, waarvoor men in de zeventiende eeuw de achterkant van speelkaarten gebruikte, en later kleine gravures. Halverwege de negentiende eeuw verschenen in Engeland, en later ook elders, wenskaarten voor valentijnsdag en Kerstmis. Om naast het dure briefverkeer meer mensen in staat te stellen te corresponderen gaven de posteries in Oostenrijk-Hongarije in 1869, als eerste, een goedkope briefkaart uit; later volgden andere landen, Nederland in 1871. De briefkaarten werden al snel bedrukt met kleine illustraties en reclame, zoals het briefpapier enige tijd daarvoor. Na de opheffing van de staatsmonopolies op de uitgave van briefkaarten kwam aan het eind van de negentiende eeuw de grote productie van ansichtkaarten op gang. De toename van het toerisme is hierop mede van invloed geweest. Vanaf 1902 werd de linkerhelft van de adreszijde gebruikt voor de correspondentie. De auteur wijst er op dat de beperkte ruimte op de kaart de manier van schrijven beïnvloed heeft. – J.H.

Pluis, Jan. *Kinderspelen op tegels.* Assen 1979, Van Gorcum. 316 p., 832 ill.; f 81,73. ISBN 90-232-1655-5.

Aan deze studie van afbeeldingen van kinderspelen op handgevormde en -beschilderde tegels ligt een fotodocumentatie van ca. 1500 afbeeldingen ten grondslag. Voor het vaststellen van de oorsprong van de afbeeldingen en het begrijpen van de afgebeelde spelen heeft de auteur een aantal werken en prenten geraadpleegd. In het eerste gedeelte worden in de hoofdstukken I tot en met 13 de bijzonderheden van de spelen zeer algemeen besproken, in de hoofdstukken 14 tot en met 25 die van de tegels en de productie ervan, waarbij de auteur aandacht schenkt aan de bedrijven die nu nog handgevormde en -beschilderde tegels maken. In het belangrijkste deel, het illustratiegedeelte van het boek, de afbeeldingen van de tegels die alfabetisch op spel zijn gerangschikt, besteedt hij aandacht aan het spel, de tegels waarop zij voorkomen en vaak geeft hij ook een afbeelding van het speelgoed en de prent die als voorbeeld hebben gediend. – J.J.S.

Polhemus, Ted [en] Lynn Procter. *Fashion & anti-fashion. An anthropology of clothing and adornment.* London 1978, Thames and Hudson. 104 p., 190 ill.; f 15,55; ISBN 0-500-27118-6.

In dit boek, dat bestaat uit een korte inleiding en een groot aantal foto's, bieden de auteurs, een antropoloog en een deskundige op het gebied van de mode, geen resultaten van empirisch onderzoek. Aan de hand van enige literatuur, en met de foto's als illustratie, geven zij een uitwerking van de begrippen mode en anti-mode. Onder mode verstaan zij de kleding die snel en voortdurend verandert, en onder anti-mode de tegenhanger daarvan, de traditionele kleding. Zij gaan er van uit dat de kleding een sociaal-cultureel verschijnsel is, en dat mensen in hun kleding kenbaar maken dat zij tot een bepaalde groep behoren. Wanneer er in een samenleving geen kansen bestaan voor leden van een groep om sociaal te stijgen, of wanneer groepen zelf streven naar de instandhouding van de sociale orde en hun plaats daarin, dan zal de kleding van de leden van deze groepen weinig verandering vertonen. Omgekeerd zullen mensen die in staat en

bereid zijn om sociaal te stijgen, en die een positie tussen de verschillende maatschappelijke groepen innemen, ook geneigd zijn hun kleding telkens te veranderen.

Ter ondersteuning van deze stelling verwijzen zij summier naar het gesloten karakter van de middeleeuwse samenleving, waarin de verschillende standen gebonden waren aan de voor hen voorgeschreven kleding, en naar de sociale veranderingen sinds de renaissance, toen zich het verschijnsel mode kon gaan ontwikkelen. Als voorbeelden van anti-mode in de moderne westerse samenleving noemen zij de kleding van de verschillende sociale klassen, van militairen en religieuzen, en ook van hippies en punks. Al deze groepen hebben met elkaar gemeen dat zij niet zouden streven naar sociale verandering, in tegenstelling tot de mensen die zich richten op de mode.

Gelukkig beseffen de auteurs dat zij zich met deze uitspraken op een hoog abstractie-niveau bewegen, en plaatsen zij zelf enkele kanttekeningen. Zo gaan veranderingen in de kleding niet zozeer samen met objectieve, meetbare veranderingen in de maatschappij, maar eerder met opvattingen over de mogelijkheid of wenselijkheid van veranderingen. Ook beseffen zij dat b.v. in boerensamenlevingen de kleding niet onveranderlijk is, maar in navolging van Bogatyrev benadrukken zij dat het gaat om tendensen die zichtbaar zijn in de kleding. Bovendien zijn er zekere grenzen aan de maatschappelijke beïnvloeding van de kleding. Bezieet men b.v. in de westerse mode de lengte van de dameskleding over een periode van enkele eeuwen, dan wordt een cyclische beweging zichtbaar. Hieruit hebben enkele onderzoekers geconcludeerd dat de mode zich ontwikkelt volgens een eigen, intern bepaalde dynamiek, min of meer onafhankelijk van sociaal-economische en politieke veranderingen. De auteurs wijzen niet alleen op het verschil tussen mode en anti-mode, maar ook op de onderlinge betrekkingen. Wanneer een sociale groep zich de mode van een bepaald moment toeëigent, en gedurende lange tijd blijft dragen, kan men spreken van mode die tot anti-mode is geworden. Het omgekeerde proces doet zich ook voor, wanneer traditionele kleding (b.v. een overall) plotseling gedragen wordt door groepen die niet tot de oorspronkelijke dragers behoren. Naast deze wisselwerking tussen mode en anti-mode bestaat er, per definitie, een spanning tussen de mode van dit jaar en die van vorig jaar, en ook tussen de verschillende typen anti-mode. Verschillen in de machtsverhouding kunnen er toe leiden dat b.v. de bourgeoisie de kleding van sommige groepen (b.v. hippies, en ook nudisten) onderdrukt of verbiedt. – J.H.

Portnoy, Ethel. *Broodje aap; de folklore van de post-industriële samenleving.* Amsterdam [1978], De Harmonie. 171 p., 16 ill.; f 19,90. ISBN 90-616-9065 X.

Een toevallige verzameling van overal ter wereld als waar gebeurd vertelde griezelverhalen, die waar mogelijk in het notenapparaat van een verwijzing en datum voorzien werden en van vermelding van variant(en). – J.J.S.

Ritz, Gisliind M. *Alter bäuerlicher Schmuck.* München 1978, Callwey. 221 p., 268 ill.; f 95,96; ISBN 3-7667-0383-8.

In een uitgebreide inleiding geeft de schrijfster een karakteristiek van de functie van de klederdracht en van de daarbij behorende sieraden en van de veranderingen die daarin in de loop van de tijd optreden en geeft ze een overzicht van de verschillende soorten sieraden, de functies, de materialen, en de technieken. Vervolgens wordt de stof geografisch gesplitst in Noord-, Midden-, West- en Zuid-Duitsland waaronder ook Zwitserland en Oostenrijk vallen. Elk van deze hoofdstukken bevat voorafgaande aan het illustratiedeel een tamelijk uitgebreide tekst waarin de sieraden van de in deze gebieden liggende streken worden beschreven. – J.J.S.

Roth, Klaus. *Ehebruchschwänke in Liedform*. München 1977, Wilhelm Fink Verlag. Motive Freiburger folkloristische Forschungen Bd. 9. 500 p., ill., muz.; ISBN 3-7705-1394-0.

In het volkskundig onderzoek behoort de klucht, dankzij onze puriteinse negentiende-eeuwse voorvaderen, tot de stiefkinderen. Erger nog is het gesteld met de gezongen klucht: afgezien van enige korte publicaties heeft als enige R.W. Brednich in het *Handbuch des Volksliedes* zich serieus met dit genre beziggehouden. Klaus Roth heeft met bovengenoemde studie een bijdrage willen leveren om in deze leemte te voorzien. Hij onderzocht daartoe uit twee taalgebieden, het Duitse en het Engelse, 112 balladen met hun varianten op o.m. structuur, vorm, herkomst, overlevering en maatschappelijke functie. Op dit zeer grondige onderzoek volgen in zijn publicatie de liedteksten met hun varianten, bronnen en eventuele muzieknotatie, een typen- en motievencatalogus en een bibliografie. – M.v.D.

Sips, Leo. Zie: *Nederlandse volkskundige bibliografie*.

Theopold, Wilhelm. *Votivmalerei und Medizin. Kulturgeschichte und Heilkunst im Spiegel der Votivmalerei*. München 1978, Verlag Karl Thiemig. 172 p., talrijke ill.; f 131,73; ISBN 3-521-04085-2.

In dit boek beschouwt de auteur votiefschilderijen als bron voor de geschiedenis van de geneeskunde. Aan de hand van volkskundige en medische literatuur geeft hij een korte, niet gedocumenteerde, uitleg bij een groot aantal votiefschilderijen uit de 16e-20e eeuw, die geordend zijn naar het soort ziekte of ongeluk. Daaraan voorafgaand maakt hij enkele opmerkingen over algemene kenmerken van votiefschilderijen, over enkele opmerkingen over algemene symbolen (o.a. de pad als aanduiding van de baarmoeder), de oudste Duitse votiefschilderijen (uit het eind van de vijftiende eeuw), en zeer recente schilderstukken. De auteur heeft de schilderijen zelf gefotografeerd in volkskundige musea en kerken in Zuid-Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland en Italië; enkele werden echter al eerder door anderen gepubliceerd. Votiefschilderijen lijken eerder bekende feiten uit de geschiedenis van de geneeskunde nog eens, maar dan op onbeholpen wijze, te illustreren, dan nieuwe gegevens te bieden. Bovendien is niet altijd duidelijk van welke ziekte de opdrachtgever van het schilderij genezen is. De auteur gaat slechts zeer kort in op de waarde van deze bron. Op de schilderijen worden soms ook artsen genoemd of afgebeeld. Weliswaar wordt in enkele gevallen de genezing behalve aan de hulp van de heiligen ook aan de behandeling door de arts toegeschreven, maar veel vaker wordt in de teksten juist het onvermogen van de doktoren genoemd. – J.H.

Thomas, Gerald. *The tall tale and Philippe d'Alcriste. An analysis of the tall tale genre with particular reference to Philippe d'Alcriste's 'La Nouvelle Fabrique des Excellents Traits de Vérité' together with an annotated translation of the work*. St. John's (Newfoundland) 1977, Department of Folklore of Memorial University of Newfoundland. XV, 259 p.; \$ 6,-.

Deze studie bevat een analyse en beschrijving van het genre leugenverhaal alsmede een uitvoerig geannoteerde Engelse vertaling van *La Nouvelle Fabrique* waarvan de eerste druk in 1579 verscheen, bevattende 99 leugenverhalen. In de editie van 1732 zijn daar nog elf verhalen aan toegevoegd. De auteur van dit geschrift, Philippe d'Alcriste, heeft de verhalen voor het grootste deel horen vertellen in een Franse herberg waar, zo maakt

Thomas aannemelijk, hij deel uitgemaakt moet hebben van een leugenclub. Enkele leden van deze club hebben Philippe op zeker moment verzocht de leugens voor het nageslacht vast te leggen, wat hij met grote nauwgezetheid heeft gedaan. Thomas beschouwt hem daarom als een van de eerste verzamelaars van volksverhalen. Zijn verhalen dragen duidelijk een mondeling karakter. Aan deze verzameling is tot nu toe van de kant van de volkskunde weinig aandacht geschonken. Ze is ook niet verwerkt in de AT-index en de Motif-index. Met zijn geannoteerde vertaling, voorzien van AT- en Mt-nummers wil Thomas de verzameling meer toegankelijk maken.

Verder probeert Thomas het genre leugenverhaal nader te definiëren. Hij doet dat niet louter op grond van de inhoud – leugens en andere onwaarschijnlijkheden treft men ook in andere genres aan – maar houdt hierbij ook rekening met de functie en de context, hetgeen een solidere genredefinitie oplevert. – A.J. Dekker.

Urbain, Jacques. *La Chanson populaire en Suisse Romande.* Fribourg enz. 1977–1978, Edition Revue Musicale de Suisse Romande et les Editions de la Thièle Yverdon (Suisse). Dl. 1: 405 p., 9 ill., talrijke muziekvb.; ISBN 2-8283-0002-1. Dl. 2: 502 p., talrijke muziekvb.; ISBN 2-8283-0003-X. Sfr. 160,-.

In het voetspoor van Arthur Rossat, die tussen 1907 en 1917 zo'n vijfduizend liederen in Frans-Zwitserland verzamelde en als eerste en nagenoeg Zwitser een wetenschappelijke studie van het volkslied maakte, heeft de auteur 82 Frans-Zwitserse liederen met hun varianten bijeengebracht en geprobeerd de Franse oorsprong vast te stellen. In zijn voorwoord gaat hij uitvoerig in op ontstaan, gebruik, misbruik en mogelijkheden van volkslied en folklore en probeert hij tot definities van beide begrippen te komen. Aangezien de bakermat van de Frans-Zwitserse volksliederen in het achttiende-eeuwse of nog vroegere Frankrijk ligt, kan volksliedonderzoek voor Zwitsers alleen bestaan uit variantenvergelijking van Frans-Zwitserse versies van oorspronkelijk Franse liederen; het historisch onderzoek is allang door de Fransen gedaan. Urbain beschouwt zijn werk als een voortzetting van het onderzoek van Rossat en tevens als een eerste aanzet tot zeer uitgebreid variantenonderzoek waarin naar hij hoopt naast de tekstanalyse ook de melodische analyse een ruimere plaats zal krijgen. – M.v.D.

Vale, Marcia. *The gentleman's recreations. Accomplishments and pastimes of the English gentleman 1580–1630.* Cambridge 1977, D.S. Brewer. (Studies in Elizabethan and Renaissance culture 1). 192 p., 11 ill.; £ 6,50; ISBN 0-85991-031-8.

Dat zestiende- en zeventiende-eeuwse Engelse gentlemen niet geheel vrij waren in het zoeken van afleiding blijkt uit geschriften van schrijvers uit die tijd. Aan de hand van uitspraken en fragmenten uit deze werken geeft Vale per onderwerp commentaar op de status van eenentwintig ontspanningsmogelijkheden (o.a. rijkunst, toernooien, jacht, boogschieten, schermen en duelleren, reizen, dansen, spelen, liefde, voetbal) en in hoeverre een gentleman deze 'hobbies' moest beoefenen of juist niet.

Het boek bevat een algemene bibliografie. – M.v.Z.

Valeri, Renée. *Le confit et son rôle dans l'alimentation traditionnelle du Sud-Ouest de la France.* Lund 1977, Liber Läromedel. 231 p., 27 ill.; ISBN 91-40-04530-7.

Valeri ziet de voeding als een zelfstandig studieterrein dat bij de bestudering niet herleid mag worden tot andere vakgebieden (bijvoorbeeld economie, ideologie, technologie)

zoals maar al te vaak gebeurt. Haar probleemstelling concentreert zich daarom op de bestudering van de relaties van een fundamenteel voedingsmiddel ('le confit') met de andere produkten uit het voedingsstelsel van Zuidwest-Frankrijk. Elk voedingsmiddel heeft binnen dat stelsel een precieze plaats die bepaald wordt door economische, ideologische, technologische en sociale aspecten van de voeding. In de tijd, in de ruimte en ten aanzien van de verschillende sociale groepen kan die plaats veranderen. Haar onderzoek is gebaseerd op interviews die ze in drie ongeveer 100 km van elkaar af liggende plaatsen in Zuidwest-Frankrijk heeft afgenomen, en op enig historisch materiaal.

Onder 'le confit' wordt een bijzondere vorm van geconserveerd vlees verstaan waarvan de smaak niet zoals bij inzouting of uitdroging achteruit gegaan is: het vlees (vooral ganzenvlees) wordt een of meer dagen in het zout gelegd waarna het een aantal uren in het eigen vet gebakken wordt; daarna kan men het onder het vet bewaren tot het moment dat het nodig is. In Europa komt deze methode volgens Valeri alleen in Zuidwest-Frankrijk voor, een nu wat achtergebleven gebied, dat lange tijd gekenmerkt werd door een gesloten economie. Het daar in het verleden heersende pachtstelsel ('métayage'-stelsel) had gemengde kleine bedrijven tot gevolg, waarop men een polycultuur uitoefende met mais als centraal produkt. De mais diende als voedsel voor mens en dier. Behalve varkens hield men veel gevogelte, vooral ganzen en eenden, waarin men vroeger veelal de pacht moest betalen. Dit dwong de toenmalige grootgrondbezitter tot enigerlei vorm van conservering. 'Le confit' was vroeger een vleesprodukt dat door de landeigenaars geconsumeerd werd; de boeren hadden hooguit vet. Als gevolg van deze agrarische structuur, die nu nog in hoge mate bepaald is voor de waardering die men in dit gebied aan de verschillende voedingsmiddelen toekent, bestond het voedingsstelsel er uit drie componenten: granen (in de vorm van maispap of -brood), dierlijke produkten (vet en bij meer welgestelden vlees) en groenten (in de vorm van soep). Elke component wordt uitvoerig besproken, waarbij aandacht geschonken wordt aan de plaats ervan in de verschillende typen maaltijden (alledaagse maaltijden, maaltijden bij diverse gelegenheden) en – voorzover mogelijk – aan historische veranderingen. Het feestvoedsel verschilt niet alleen van het dagelijks voedsel, maar ook blijkt bij elk type gelegenheid (feesten uit de levenskring, kalenderfeesten, maaltijden ter afsluiting van burendiensten) een bepaald type voedsel te behoren dat op een bepaalde wijze bereid hoort te worden. Vooral de vleessoort (alleen maar vet, varkensvlees, gevogelte, rundvlees) en de bereiding ervan ('le confit', vers vlees) bepalen het karakter van de maaltijd. In feite hebben we te maken met een reeks van contrasten die door vaste regels beheerst worden, afhankelijk van de gelegenheden uit het sociale leven en de relatie tussen de tafelgenoten. In deze eeuw blijken overigens veel voedingsmiddelen die vroeger hoog gewaardeerd werden en daarom tot het feestvoedsel gerekend werden, meer en meer tot de alledaagse maaltijden door te dringen, waarmee nog lang niet gezegd is dat men zijn gasten een gewone, doordeweekse maaltijd voor kan zetten. – J.J.-v.P.

Varia Folklorica. Editor: Alan Dundes. Den Haag/Parijs 1978, Mouton. (World Anthropology). XII, 277 p.; DM 66,-; ISBN 90-279-7720-8.

Deze verzamelbundel bevat elf artikelen, oorspronkelijk bestemd voor het negende internationale congres voor antropologie en etnologie in Chicago (1973). Ze gaan over de meest uiteenlopende onderwerpen. *Francis Lee Utley* bespreekt de verdiensten en tekortkomingen van enkele historisch en structureel gerichte benaderingen van het volksverhaal en pleit voor een evenwichtig samengaan van beide richtingen (p. 1-22);

Juha Pentikäinen en Satu Apo analyseren de verteltechniek van Marina Takalo en toetsen de structuur van dertien van haar sprookjes aan Propps sprookjesmodel. Ze constateren hierbij nogal wat afwijkingen en menen dat Propps model voor minder sprookjes opgaat dan men doorgaans aanneemt (23-56); *Bengt Holbek* vergelijkt en analyseert twintig Deense versies van AT 2027 (de steeds meer etende kat) en komt tot de slotsom dat het centrale thema van deze verhalen is dat een steeds groter wordende ambitie iemand uiteindelijk in het verderf stort (59-70); *Harold Scheub* wijst op het belang van de herhaling van bepaalde gebeurtenissen en situaties voor de structurering van de handeling van mondelinge vertelstof (71-89); *Sory Camara* brengt de structuur van Afrikaanse verhalen over huwbare vrouwen in verband met het endogame huwelijk (91-121); *William Hugh Jansen* onderbreekt 41 verhalen van één verteller over locale gebeurtenissen en bepaalt telkens hun functie voor verteller en publiek. De verhalen spelen zich af in het geboortedorp van de verteller die inmiddels zelf al jaren in de stad woont. Hij stelt zich in deze verhalen op als de man van het platteland die laat zien hoe het daar vroeger toeging. De verhalen hebben voor hem een nostalgische en didactische functie. Het publiek vindt de verhalen mooi omdat er het beeld van een traditionele dorpsgemeenschap in geschetst wordt waar het bij wil horen (123-143); *Robert Wildhaber* vermeldt verhalen waarin mensen telkens anders spreken naargelang van hun omstandigheden en gemoedstoestand (145-154); *V.K. Sokolova* laat zien dat in de Slavische volkspoëzie het huwelijk vaak de symbolische betekenis heeft van dood: beide vormen de overgang naar een volgende fase (155-163); *Harry Sūna* geeft een historisch overzicht van de ontwikkelingen van de dans in Letland en de rol van de buitenlandse invloed hierin (165-182); *A. Pasqualino* gaat na op welke literaire bronnen het repertoire van het Siciliaanse marionettentheater berust en laat zien dat de strekking van de verhalen wordt aangepast aan het (arme) publiek (183-200); *L.P. Vidyarthi* geeft een per deelstaat geordend overzicht van de verzamelingen en studies op het gebied van volksverhaal en volkslied in India (201-262). – A.J. Dekker.

Vergleichende Volkskunde. Bibliographie Leopold Kretzenbacher. Aus Anlass seines 65. Geburtstages zusammengestellt und eingeleitet von Helge Gerndt und Georg R. Schroubek. München/Würzburg 1977, Bayerische Blätter für Volkskunde / Bayerisches Nationalmuseum. (Veröffentlichungen zur Volkskunde und Kulturgeschichte 3). 70 p., 1 ill.

Een bibliografie van de boeken en artikelen van Leopold Kretzenbacher tot de herfst van 1977, geordend naar het jaar van verschijnen, en voorafgegaan door een schets van zijn leven en werk. De bibliografie wordt tevens ontsloten door een register op de plaatsen, personen en zaken genoemd in de titels. Autobiografische artikelen en bijdragen over Kretzenbacher worden buiten de bibliografie vermeld, evenals de boeken en tijdschriften waarvan hij de uitgever was of is, en de onder zijn leiding tot stand gekomen dissertaties. – J.H.

Vijfhonderd jaar Noordbrabantse schuttersgilden. Eindhoven 1978, Philips ontspanningscentrum. 88 p., 107 ill.; f 12,50.

In de inleiding van deze catalogus van de tentoonstelling 'Vijfhonderd jaar Noordbrabantse schuttersgilden' die van 22 september 1977 tot en met 23 januari 1978 in Eindhoven is gehouden, wordt kort de organisatie van het schuttersgilde beschreven. Vervolgens geeft een vergelijkende studie over medaillons en koningsvogels meer inzicht

in het tentoongestelde materiaal. De catalogus bevat 320 nummers met beschrijvingen waarvan 107 met een afbeelding. - J.J.S.

Voort, Th. v.d. *Grötmoeders tied ien word, ien beeld en muziek ien de regio Meerlo-Wanssum.* Amsterdam z.j., Editions Rodopi N.V. 113 p., ill, muz.; f 13,30; ISBN 90-6203-269-9.

Een bundel kinderliedjes en -rijmen in Limburgs dialect, gedeeltelijk met muziek, gerangschikt naar onderwerp en voorzien van woordverklaringen, summier commentaar en spelbeschrijvingen. Af en toe verwijst de samensteller naar varianten en/of verdere literatuur. Naast de liedjes en rijmen in dialect geeft hij een lijst met Nederlandse speltteksten die in de regio Meerlo-Wanssum gezongen werden. Vrijwel nergens vermeldt hij hoe hij aan zijn materiaal gekomen is en evenmin of deze spelen en liedjes heden nog in gebruik zijn. De muzieknotatie laat wat nauwkeurigheid betreft veel te wensen over.

- M. v. Dijk.

Voskuil, J.J. *Van vlechtwerk tot baksteen. Geschiedenis van de wanden van het boerenhuis in Nederland.* Arnhem 1979, Stichting Historisch Boerderij-onderzoek. (SHBO-monografieën 2). 160 p., 135 ill. waaronder één blad met verspreidingskaarten; f 84,-; ISBN 90-6255-035-5W.

De wanden van het boerenhuis zijn uit bouwkundig en cultuurhistorisch oogpunt een aantrekkelijk onderwerp om te bestuderen: zij zijn in hun ontwikkeling in de tijd, misschien wel meer dan enig ander onderdeel van de boerderij, onderhevig geweest aan verschillende invloeden. Aan de ene kant werd hun constructie bepaald door het technisch kunnen en de beschikbare materialen; aan de andere kant leenden gevels, wanden en muren zich bij uitstek om uitdrukking te geven aan de smaak en aan het werkelijke of vermeende aanzien van de bewoners. Het spreekt vanzelf dat hierbij een grote rol speelde of deze laatsten over een ruime of krappe beurs beschikten en zij tijden van welvaart of tegenspoed doormaakten. Als één van de oudste woonvormen heeft het boerenhuis bovendien, beter dan het stadshuis (omdat dit eerder voorwerp was van ingrijpende overheidsmaatregelen en van vernieuwingsdrang van haar bewoners), bouwwijzen, die een lange ontwikkelingsgeschiedenis achter de rug hebben, in zich bewaard. Maar de geschiedenis van de landelijke bouwkunst is, zoals van alle architectuur, méér dan een chronologisch overzicht van constructieve oplossingen, uiterlijke vormgevingen en ruimtelijke indelingen. Zij is vooral ook het verhaal van het denken en handelen van de mensen die aan haar vorm gegeven hebben. Hierin nu heeft de schrijver, zonder de andere aspecten te verwaarlozen, een inzicht trachten te geven. In eerste instantie heeft hij voor een bijdrage aan de Europese Volkskunde-atlas een literatuuronderzoek verricht naar de verspreiding van de verschillende bouwmaterialen en technieken in Nederland in het verleden. Later heeft hij voor deze uitgave deze studie nog belangrijk uitgebreid door bestudering van afbeeldingen van boerderijen op oude landmeterskaarten, prenten e.d. en van documentatiemateriaal in het archief van de Stichting Historisch Boerderij-onderzoek. Vervolgens heeft hij aandacht besteed aan de redenen die de boeren gehad kunnen hebben om met oude beproefde gewoonten te breken. - H.F.L. Mansvelt Beck.

Wijk, G. van. *'t Een en 't ander over Harreveld.* Harreveld 1979, Coöperatieve Rabobank 'Harreveld'. 99 p., 2 ill., 3 tek., 81 foto's, 1 tab.

Het 75-jarig bestaan van de plaatselijke Rabo-bank vormde de aanleiding voor het uitgeven van een boek over Harreveld. Op grond van enige literatuur, een familie- en een parochie-archieef, mededelingen van verenigingen, de gemeente, enkele overheidsbedrijven en Harrevelders gaat de schrijver in vrij kort bestek in op de natuurlijke gesteldheid, het boerenleven (o.a. boerenhuis, taak van de huisvrouw, nabuurschap, landbouw-gereedschap, oogst, slacht), kerkelijk leven, de levenscyclus (o.a. geboorte en kraamvisite, vrijen, huwelijk, enkele feesten), ambachten (o.a. radmaker, klompenmaker, dokkenmaker, rietdekker, bakker), de bevrijdingsfeesten van 1913 en 1945, het organisatie- en verenigingsleven. – M.v.Z.

Wilckens, Leonie von. *Das Puppenhaus; vom Spiegelbild des bürgerlichen Hausstandes zum Spielzeug für Kinder.* München 1978, Callwey. 252 p., 324 ill.; f 96,-; ISBN 3-7667-0438-9.

In het 63 pagina's tellende tekstdeel wordt de lezer erop gewezen dat een poppenhuis in eerste instantie geen speelgoed was, maar een pronkstuk voor verzamelaars. Deze huizen (uit het einde van de zestiende eeuw) zijn een afspiegeling van de toenmalige interieurs. Aan het einde van de achttiende eeuw komen poppenhuizen en -winkeltjes als kinderspeelgoed op. De schrijfster behandelt een aantal poppenhuizen, waaronder een zestal uit Nederland, uitvoerig, en gaat in een afzonderlijk hoofdstuk meer in het algemeen in op de aankleding en inrichting van de poppenhuizen. In het afbeeldingendeel staan foto's van Duitse, Nederlandse en Engelse huizen, winkeltjes en meubelstukken.

– J.J.S.

Zutt, Arie. *Waarland van toen.* Waarland 1979. 116 p., 61 ill.

Het 20-jarig bestaan van de Waarlandse dorpskrant vormde de aanleiding om een reeks wekelijkse krant artikelen uit 1977, in uitgebreider vorm en van veel illustraties voorzien, in deze uitgave te bundelen. De 23 artikelen bevatten herinneringen aan het verleden van het dorp en aan de wijze waarop men er vroeger leefde. – J.J.-v.P.